بهاییێن جڤاکی د گۆتنێن مەزنان دا
(دەڤەرا بەهدینان وەك نموونە)

جەمیل محەمەد شێلازی

دهۆك- هەرێما کوردستانێ/ عیراق

پوختە:

ئەڤ ڤەکۆلینە، ل دوور هندەك دیتنێن رۆژهەلاتناس و ڤەکۆلەرانە دەربارەیی هندەك بهاییێن جڤاکی، یێن دناڤ جڤاکا کوردەواری دا د بەربەلاڤە، هەر ژ کەڤن وەرە، کو هندەك ژ وان دیتنان لایەنێ ئەرێنی بەحسێ بهاییێن جڤاکێ کوردەواری دکەن، هندەك ژی ب نەرێنی، کو مە بزاڤکرییە وەك هەڤبەرکرنەکێ دناڤبەرا وان دیتنان دا دگەل گۆتنێن مەزنان دا بکەین، تایبەت یێن دەڤەرا بەهدینان، ئەوژی دیسان ژ هەردوو لایان ڤە (ئەرێنی و نەرێنی)، چونکە گۆتن و دیتنێن جڤاکێ مەژی بۆ وان بهایان دوو لایەنی نە، و دگەل وێ چەندێ دا، مە بزاڤکرییە ب بەلگە ژ قورئان و گۆتنین پێغەمبەری وەربگرین، کا چەند کارتێکرنا ئیسلامێ ل سەر وان بهاییێن دناڤ جڤاکا کوردەواری کرییە، و دیسان کارتێکرنا هندەك رەوشت و تیتالێن جڤاکا هۆزایەتی و دەرەبەگایەتی و تەخایەتی یا دناڤ کوردان دا، ل سەر ڤان بهاییێن جڤاکی هەبوویە. کو مە کومەك بهاییێن جڤاکی وەرگرتینە بۆ ڤی بابەتی، مینا: (پاراستنانهێنییا، رێنجبەری،تولڤەکرنا خوینێ، ڤیانا راستییێ و نەڤیانا درەوێ، بەردان و رەڤاندن، رێزگرتنا مێهڤانی، دەهمانپیسی، فرەژنی، قەنجییێن جڤاکی، زیرەکی و مێرانی). و ل دویماهیێ ژی دەرئەنجامێن ڤەکۆلینێ و لیستا ژێدەران.

پەیڤێن سەرەکی: *بهاییێن جڤاکی، رۆژهەلاتنناس، دەڤەرابەهدینان، ئایەت و فەرموودە، گۆتنێنمەزنان.*

پێشەکی:

جڤاك ئەو پێکهاتەیە یا مللەت یان نەتەویەك یان چەند نەتەویەك یان ئایینەك تێدا خرڤەدبن و پێکڤە دناڤ سنۆرەکێ جۆگرافی دا پێکڤە دژین، دبیت هندەك خالێن هەڤپشك مینا زمان یان رۆشنبیری و کەلتووریێ هەڤپشك پێکڤەوان گرێددەت، و دبیت ژی ژێك جودا بن. و هەر جڤاکەك خودان سامانەکێ گرنگێ فۆلکلۆرییە، هەمی تا و چەقان بخۆڤە دگرن، کو ئێك ژ تایێن هەرە گرنگ ژی، گۆتنێن مەزنانن، و رۆژانە دناڤ جڤاکی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دا ب دەهان گۆتن دهێنە گۆتن و ڤەگێڕان، لەو نهۆ بووینە پشکەك هەرە گرنگ کو دەربڕینێ ژ رۆشنبیرییا مللەتی دکەن، لەوما ژی ڤەکۆلین ل دوور بهایێن جڤاکی د گۆتنێن مەزنان دا گەلەك گرنگە.

گرنگی یا ڤەکۆلینێ:

ڤەکۆلین ل دوور بابەتێ بهایێن جڤاکی زۆرا گرنگە، چونکە چەندین رۆژهەلاتنناسان ل دوور بهایێن جڤاکێ کوردەواری دناڤ پەرتووکێن خودا بەحسکرینە، مینا: (تۆما بووا، هینی هارلۆد هانسن، مینۆرسکی، مەیجەرنۆئێل، مارتن فان بروینسن، دەبلیو. أي ویگرام و أدگار. تی. أي ویگرام، باسیل نیکیتین، أ. م. مینتیشاشفیلی و...هتد)، کو گەلەك ژ ڤان رۆژهەلاتنناسان بشێوێ ئەرێنی بەحس ل بهایێن جڤاکی کرینە، لێ هندەکان ژی گەلەك جار بشێوێ نەرێنی بەحسکرینە. و دیسان هندەك ژ نڤیسکارێن کورد ژی ل دوور بابەتێ بهایێن جڤاکی یێن کوردان بەحسکرینە، مینا: (مەلا مەحموود بایەزیدی، حەمە کەریم عەبدۆللا، د. بەدرخان سندی، عائیشە محەمەد عەلی، د. ئەحمەد قەرەنی و ...هتد). لێ هەتا نهۆ کەسەکی ل دوور بهایێن جڤاکی دگۆتنێن مەزنان دا بەحس نەکرینە، ژ بلی (مەیجەر نۆئێل)ی، کو پشکەك ژ پەرتووکا خۆ تەرخانکرییە، بۆ هندەك گۆتنێن دەڤەرا هەکارییا ل دوور بهایێن جڤاکی، لەورا ڤەکۆلین د ڤی بوورای گەلەك گرنگە.

سنۆرێ ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینەژ دوولاڤە هاتییە سنووردارکرن، ژ لایەکیڤە بهایێن جڤاکی د گۆتنێن مەزنان دا، کو تنێ تایەکێ فۆلکلۆری هاتییە وەرگرتن، چونکە فۆلکلۆر زۆرێ بەرفرەهەیە، و ژلایەکێ دیڤە دیسان تنێ دەڤەرا بەهدینان وەك نموونە مە وەرگرتییە، ژ بەرکو دیسان گەلەك پەرتووکێن گۆتنێن مەزنان ل هەمی کوردستانێ چاپبووینە، و دبیت گەلەك بهایێن جڤاکی ژ دەڤەرەکێ بۆ دەڤەرەك دی ژی جودا بن.

رێبازا ڤەکۆلینێ:

ڤێ ڤەکۆلینێ رێبازا (ئەدەبی جڤاکی شرۆڤەکاری) بخۆڤە گرتییە، چونکە بابەت ژ لایەکی ڤە، ئەدەبێ فۆلکلۆرییە و ژ لایەکی ژی بهایێن جڤاکی یا گرێدایی لایەنێ جڤاکییە، و دیسان شرۆڤەکرنە بۆ وان گۆتنێن هندەك رۆژهەلاتناسان و ئایەت و فەرموودەیێن پێغەمبەری (س)، دگەل وان گۆتنێن مەزنان یێن تایبەت ب لایەنێ جڤاکی ژ هەردوو لایێن (ئەرێنی و نەرێنی) ڤە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پلانا ڤەکۆلینێ:

ڤەکۆلین ژی مەل سەر دوو پشکان دابەشکرییە، پشکا ئێکێ، کو تیورییە ئەوژی دوو تەوەرن، تەوەرێ ئێکێ، ل دوور جڤاك و گرنگیا بهایێن جڤاکی و تایبەتمەندی و ژێدەرێن بهایێن جڤاکییە. و تەوەرێ دوویێ، ل دوور پێناسە و جۆر و ناڤەرۆکا گۆتنێن مەزنان بیت. و پشکا دوویێ، دیسان دوو تەوەرە، تەوەرێ ئێکێ، ل دوور هندەك گۆتنێن مەزنان یێن دەڤەرا هەکارییا، ئەوێن (مەیجەرنۆئێل)ی ل دوور هندەك بهایێن جڤاکی یێن وێ دەڤەرێ کومکرینە، و تەوەرێ دوویێ، بهایێن جڤاکی د گۆتنین مەزنان یێن دەڤەرا بەهدینانن،کو پراکتیزەکرناگۆتنێن مەزنان بۆ بهایێن جڤاکی، دگەل ئاماژەکرن ب هندەك دیتنێن رۆژهەلاتنناسان بۆ بهایێن جڤاکێ کوردەواری. دگەل دەرئەنجام و لیستا ژێدەران.

(پشکا ئێکێ)

١.تەوەرێ ئێکێ/ تێگەهێ بهایێن جڤاکی، سالۆخەت و گرنگیا ئەوان.

١.١. تێگەهێ بهایێن جڤاك.

١.٢. سالۆخەتێن بهایێ جڤاکی.

١.٣. گرنگیا بهایێ جڤاکی.

١.٤. ژێدەرێن بهایی و چەوا پەیدادبن و دهێنە وەرگرتن؟

١.٤.١. ژێدەرێن سەرەکی.

١.٤.٢. ژێدەرێن لاوەکی.

١.٤. ژێدەرێن بهایێن جڤاکی.

٢. تەوەرێ دوویێ/ گۆتنێن مەزنان، پێناسە، ژێدەر و جۆرێن گۆتنان.

٢.١. چەند بۆچوونەك ل دوور گۆتنێن مەزنان.

٢.٢. تایبەتمەندیێن گۆتنێن مەزنان.

٢. ٣. گۆتنێن مەزنان چاوا پەیدابووینە؟

٢.٤. جورێن گۆتنێن مەزنان.

٢.٥. بهایێن جڤاکی د گۆتنێن فۆلکلۆری یێن کوردی دا.

١. تەوەرێ ئێکێ/ تێگەهێن بهایێن جڤاکی سالۆخەت و گرنگیا ئەوان.

١.١.تێگەهێ بهایێن جڤاکی:

کارئینانا زاراڤێ بهایی د زمانێ ئەلمانی دا (Wert) ب رامانا وێ یا فەلسەفی هاتییە بکارئینان و هەروەسان دناڤ زانستێ ئابۆریێ نەمساوییان دا بەلاڤبوویە، و کارئینانا بهایی دناڤ رۆشنبیرێن ئەلمان دا بەلاڤبوویە، و ئەڤەژی دەرئەنجامێ سەرکەفتنا فەلسەفا (نیتشە)یی بوویە ل ئەلمانیا.(ألسید، ٢٠٠٥: ٥).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

و تێگەهێ بهایی د ئیسلامێدا وەکو (جابر قميحة) پێناسە دکەت: (کومەکا رەوشتانە ئەوێن کەسایەتییەکا ئیسلامی ژێ دهێتە دورستکرن و وەلێ دکەت کو ئەو یا تەمام بیت و شیانێن خۆ گۆنجاندنێ دگەل جڤاکی و ئەندامێن جڤاکی دا بکەتن و کاری ل سەر خۆیاتی و خێزان و بیروباوەرێن ئیسلامی دا بکەتن)(ثابت، ٢٠١٦: ١٣).

١.٢. سالۆخەتێن بهایێ جڤاکی:

گەلەك ڤەکۆلەران سالۆخەت (تایبەتمەندی)یێن بهایێن جڤاکی پۆلینکرینە بۆ چەندین بابەت و خالان، کو ئەڤە ژ گرنگترین وان سالۆخەتانە، ئەوێن هەڤپشك دناڤبەرا دیتنێن وان ڤەکۆلەران دا:

١- یا خۆیەتییە ژبەرکو رەگەزەکێ هەڤپشك دناڤبەرا هەمی پێناسە و تێگەهێن بهایی دا هەیە ئەوژی رەگەزێ رێزگرتنێ یێ تاکە کەسییە.(السلمي، ٢٠١٩: ٧).

٢- ئەو پشتبەستنێ ل سەر وی تشتی دکەت یێن شیانێن تێرکرنا حەزێن مرۆڤی هەبیت، کو ئەوژی سەخلەتەکە ژ وان سەخلەتێن گرنگ ل دەڤ تاکە کەسی یان جڤاکی. (الجبوري، ٢٠١١: ١).

٣- رێژەییە، ئانکو ژ کەسەکی بۆ کەسەکی یا جودایە، ئەو دمینیت ل دویڤ حەز و کاودان و پەروەردەیا کەسی.(السلمي، ٢٠١٩: ٧).

٤- ئەوبخۆ خۆ رێکدئێخیت بشێوێ هەرەمی، هەر تاکە کەسەك بزاڤێ دکەت کو هەموی حەزێن خۆ جێبەجێکەت لێ نەشێت، چونکە ئەو بزاڤێ دکەت یا کێمترین قەبویلکرن ل دەڤ خەلکی بکەتە پترترین قەبویلکرن ل دەڤ وان.(الجبورى، ٢٠١١: ١).

١.٣.گرنگییا بهایێ جڤاکی:

گرنگییا بهایی دهێتە دابەشکرن ل سەر دوو بنەمایان، ئەوژی:

١-گرنگییا بهایی بۆ تاکە کەسی: بها دهێتە هژمارتن کاکلکا پێکهاتا مرۆڤی، چونکە ئەوە کەسایەتییا مرۆڤی ئاڤادکەت و راستییا وێ خۆیادکەت. چونکە ببهایی دبیتە مرۆڤ و ببیی وێ مرۆڤایەتییا خۆ ژ دەستددەتن، و پەیاما مرۆڤی یا کورتکرییەل سەر شێوازێ رێڤەبرنا وی ل سەر رویێ عەردی، کو ئەو ب باشی و چاکیێن خۆ، بنەمایێن بهایێ جڤاکی ژ لایێ ماددی و واتایی ڤە پێشدئێخیتن.

٢-گرنگییا بهایی بۆ جڤاکی: بهایی گرنگییا خۆ دناڤ ژیانا مللەتان دا هەیە، چونکە جڤاکێ مرۆڤان یێ گرێدایە ب وان پیڤەرێن شێوازێ پەیوەندی ل سەر هاتینە ئاڤاکرن دناڤبەرا تاك و تاکان دا د هەموی بواران دا خۆیادکەتن. و بهایێن جڤاکی وەدکەن ژیان یا بەردەوام بیت، هەر وەکی قورئانا پیرۆز ڤێ راستیێ دوپات دکەت، ئەوا کو دویماهییا وان مللەتێن ل سەر بنەمایێن بهایێن خراب هاتینە ئاڤاکرن:(وَضَرَبَ واللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

كَانُوا يَصْنَعُونَ) (١٦: ١١٢). ئانكو:((و خودێ خەلكێ گوندەكی دكەتە نموونە، ژین و ژیارا خۆ تەنا و تەسەل دبۆراندن، و ژ هەمی ڕەخاڤە ڕزقەكێ بەرفرەهـ بۆ وان دهات، بەلێ شوینا شوكر و سوپاسییا خودێ بكەن، نیعمەت و خودێ نەئینانە بەر چاڤێت خۆ و نە شوكراندن. خودێ ژی كراسێ برسێ و ترسێ كرە بەر وان و ژار و ژیر كرن، ژ بەر وان كار و كریارێت ئەوان دكرن)) (سگێری، ٢٠٠٧: ٢٨٠).

١.٤.ژێدەرێن بهایی و چەوا پەیدادبن و دهێنە وەرگرتن؟

ئەگەر ئەم ل دویف وان ژێدەران بگەریین یێن بەحسێ ژێدەرێن پەیدابوونا بهایێن جڤاكی دكەن، ل سەر دوو بۆچوونان دابەشبووینە، كو هندەك ڤەدگەرینن بۆ بنەمایێن ئیسلامی، رەنگە خواندەڤانەك بێژیت، چ پەیوەندییا بهایێن جڤاكی یێن كوردان ب یێن ئایینێ ئیسلامێ ڤە هەنە؟! كو بۆ بەرسڤا ڤێ پرسێ، هەر وەك (كولن ولسون) رەخنەگرێ ب ناڤ و دەنگێ ئینگلیزی د كتێبا ((اللامنتمي))دا دبێژیت: ((ئەو شارستانیەتەی كە تەنها پشت بە زانست ئەبەستێ دوور لە ئایین، شارستانیەكە كە ناتوانێ زۆر بمێنێتێوە، چونكە ئەو بار و دۆخەی لێی پەیدا ئەبێت ناگۆنجێت لە گەڵ مرۆڤی خاوەن هەست و دووربیندا. مرۆڤی رۆژئاوایی هەمیشە پشتی بەستووە بە ووزە ژیرییەكان (الطاقات العقلية)، ئەمەش هۆی لەناو چوون و رۆخانیەتی، ئەو هێزی گیانی خۆی ون كردووە، ئەو هێزە زیندووەی كە هۆی مانەوەی مرۆڤایەتییە)) (عەبدوللا، ١٩٨٥: ١٢).

گەلەك ڤەكۆلەر دكەنە دوو جۆرێن ژێدەران، ل دویف وێ پۆلینكرنا (ثابت)ی، دێ ب كورتی ئاماژێ پێ كەین، ئەوژی ئەڤەنە:

١.٤.١. ژێدەرێن سەرەكی:

١-**قورئان:** كو ژێدەرێ سەرەكی یێ پەیدابوونا بهایایە.

٢-**سوننەتا پێغەمبەری (فەرمووده):** ئانكو ئەو گۆتن و كریارێن ژ پێغەمبەری هاتینە وەرگرتن.

١.٤.٢. ژێدەرێن لاوەكی:

٣- **هەڤدەنگییا كوما زانایان (إجماع العلماء):** ئەگەر بابەتەك ب رۆهنی د قورئان و سوننەتێ دا نەهاتبیت، وێگاڤێ دێ ل بوچوونا هەڤدەنگی و دیتنا زانایان ل سەر بابەتی كەنە ژێدەرێ بهایی.

٤-**پیڤەر (قیاس):** ئەڤەژی ئێك ژ وان ژێدەرانە یێن د ئیسلامێ دا كو هندەك دەقێن قورئان و سوننەتێ بكەنە پیڤەر بۆ بهایان. (ثابت، ٢٠١٦: ١٦ – ١٨).

١.٤. ژێدەرێن بهایێن جڤاكی:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

لێ ئەگەر ئەم ل ژێدەرێن بهایی یێن جڤاکی بگەرییێن، ل دویڤ پۆلینکرنا (بکوشی)، کو ئەو ل سەر (٧) خالان پۆلیندکەت، سەرەرایی وێ چەندێ گەلەك ژ وان خالان د هەڤچەرخن، دبیت ناڤەگەرن بۆ دەمەك دویر، لێ چونکە بهایێن جڤاکی بخۆژی بابەتەکێ کەڤن و نوییە (ئانکو هێشتا یێ بەردەوامە)، لەو دێ وان خالان ژی بکورتی بەحس کەین، ئەوژی:

١- **خێزان:** کو ئەو ئێکەم ژینگەهە ئەوا کو تاکە کەس تێدا دهێتە پەروەردەکرن و مەزن کرن، لەو دێ وان بهایا وەرگریت یێن دناڤ خێزانێ دا دبینیت. لەوما مەزن ژی دبێژن: ((چ ب چینی دێ وی هەلینی) یان (چ بکەنە کوارێ ئەو دێ هێتە خوارێ)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٢/٣٨٧).

٢- **قۆتابخانە:** کو ئەوژی ئێك ژ وان دەزگەهانە یێن گرنگییێ ب پەروەردە و فێرکرنێ ددەت هەر ژ مێژوەرە، لەو قۆتابخانە رۆلەکێ گرنگ د وان بهایان دا دبینیت ئەوێن زارۆك ل قۆتابخانێ وەردگریت.

٣- **مزگەفت:** ژ بەرکو پرانییا زارۆکان پەروەردە و شاگردێن مزگەفتان بوون، کو ل وی دەمی مزگەفتان رۆلێ قۆتابخانێن نوکە ددیت، لەو شاگرد ل سەر هندەك بهایێن جڤاکێ ئایینی دهاتە پەروەردەکرن.

٤- **هەڤال:** هەلبەت هەڤالان رۆلەکێ گەلەك مەزن یێ کارتێکرنێ ل سەر هەڤالی دکەن، چونکە ئەو پێکڤە د قۆناغەکا نازك ژ قۆناغێن زارۆکینییێ پێکڤە دژین، لەو هەڤال دبنە شەنگەشتە بۆ کەسایەتییا زارۆکی و بهایێ وی یێ جڤاکی.

٥- **دەزگەهێن راگەهاندنێ:** دەزگەهێن راگەهاندنێ وەکی: رادیو، تەلەفزیون، سینەما، ئەنترنێت، رۆژنامە، گۆڤار، پەرتووك و ریکلام و...هتد، ئەو هزر و بیر و رەوشتێن بەلاڤەدکەن، هەمی کارتێکرنەکا ئێکسەر ل کەسایەتییا زارۆکی دکەن.

٦- **رۆشنبیری ژێدەرێ بهایانە:** بها ل نك ڤەکۆلەر (ئیدوارد برنت تایلەر) ژ پێکهاتەیێن سەرەکی بۆ رۆشنبیری بوونێ، هەر وەکی د پەرتووکا خۆ (شارستانییەتا دەستپێکی)دا داینە خۆیاکرن هەر ژ (مەعریفەت، بیروباوەر، هۆنەر، رەوشت و یاسا) ئەوێن کو مرۆڤ وەردگریت وەك ئەندامەك ژ جڤاکی.

٧- **کاودانێن ئابۆری و جڤاکی ژێدەرێ بهایانە:** هەر ژ وان ژێدەرێن گرنگێن بهایان ئەو هەمی کاودان و دەلیڤەیێن ئابۆری و جڤاکی ئەوێن دگەل قۆناغێن شارستانییەتێ دەربازبووین، کارتێکرنەکا ئێکسەر ل سەر بهایێن جڤاکی کرینە و دکەن. (٢٠١٤: ٧٩ – ٨١).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢. باسێ دوویێ/ گۆتنێن مەزنان، پێناسە، ژێدەر و جۆرێن گۆتنان.

٢.١.چەند بۆچوونەك ل دوور گۆتنێن مەزنان.

رەنگە گەلەك جار دبینین كو تا نوكە ل دەمێ پەیدابوونا رویدانەكێ یان كارەكی یان كریارەكا چ باش یان خراب گۆتنەكا مەزنا ل سەر بینن، كو ئەڤە بخۆ وێ چەندێ دسەلمینیت كو گۆتنێن مەزنان هەتا نهۆ دناڤا جڤاكی دا كاریگەرییا خۆ هەنە، لەو بەردەوام دووبارە و سێبارە دبن، هەلبەت ئەگەر ژ لایێ زانستی و پەروەردەیی ڤە نهۆ لێ بنێرین، دبیت گەلەك كۆتن بۆ دەمێ نهۆ نە دگونجایی بن، لەو دڤێت ژ بیرنەكەین، كو دبیت ئەو گۆتنێن بۆ دەمەكی دگۆنجایی بوون و دهاتنە گۆتن، بۆ دەمەكێ دی نە د گۆنجایی بن، و ژبەركو گۆتنا مەزنا نە گۆتنەكا پیرۆزە و دڤێت كار پێ بهێتە كرن، نەخێر، ئەو گۆتنا باش و گۆنجایی بۆ نوكە دێ ل سەر زار یا بەربەلاڤ بیت، و یا نەگونجایی ژی تنێ وەك پاشمایەكێ فۆلكلۆرێ ئەدەبێ زارەكی دێ مینیتە دناڤ لاپەرێن پەرتووكان دا، وەكو دقورئانا پیرۆز دا نموونەك جوان بۆ ڤەدگێرێت، دەما د فەرمووت: (...فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ) (١٣: ١٧). ئانكو: (... و هندی هەقییە ئەو ئاڤا سپییە ئەوا د ئەردیدا دمینیت، و هندی پویچییە ئەو كەفە ئەوا ب كێر چو نە ئێت و كەس مفایی ژێ نەكەت) (سگێری، ٢٠٠٨: ٢٥١).

دێ د ڤی تەوەری دا چەند بۆچوونەكێن ڤەكۆلەر و شارەزایێن فۆلكلۆرێ كوردی یێن كورد وەك میناك دەینە خۆیاكرن، كا چاوان گۆتنا مەزنا پێناسە دكەن، ئەوژی ب ڤی شێوەیی:

((پەندی پێشینان بەشێكی گرنگ و بەنرخی ئەدەبی فۆلكلۆری گەلە، لە ئەنجامی بەسەرهاتی كاریگەر و تاقی كردنەوەی پیر و پێشینانەوە گوتراون و كەوتۆنە سەر زمانی گەورە و بچۆك و تا رادەیێك بوون بە بەندی دەستۆری ژیانی كۆمەڵایەتی و ئابۆری و سیاسی گەل و بە كەرتێكی جودانەكراوەی ژۆرخانی ژیانی ماددی و رۆلەكانی كۆمەل))(شارەزا، ١٩٧٦: ٨).((دناڤا فۆلكلۆرا كوردی دا مەسەلە و مەتەلۆك جهەكی بەر چەعف دگرن و روویێ گەلی– مللی، ئاقلداری و سەرپێهاتیێن ژینا وی ددنە خویاكرن. ل ناڤا كوردان ئێن كو ل وەلاتێن رۆژهەلاتا نێزیك دژین رەنگ رەنگ ناڤێ مەسەلا و مەتەلۆكا هەنە. ل با كوردێن ئیراقێ ناڤێ وان (پەندی پێشینانە) یان ژی (بەست و بەند)، ل با كوردێن توركیایێ، ئیرانێ، سوریایێ و هەر وەها كوردێن كو ل ئەرمەنستانێ و گورجستانێ دژین ناڤێ وان (قسێ باڤان)ە یان ژی (مەسەلە و مەتەلۆك)، ل ناڤ كوردێن ئازەربێجانێ و كۆمارێن سۆڤێیتا ئاسیا ناڤین ژێرا دبێژن (گەپیدی باڤان))(جەلیل، ٢٠٠٩: ١٠). ((كورد لەلایەن پەندی پێشینانەوە ئەدەبێكی بەرزی هەیە؛ پەندی پێشینان عیبارەتن لە چەند قسەیەكی كورتی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

كـوردی پێكـەوە نووسـراون، مەعنایـەكی بـەرزیان تێدایـە. لـە زەمـانێكی زۆر كۆنـەوە كەوتوونەتە سەر زمانی كوردی، چۆنیەتی ژیان، رەوشت، بیر و باوەریان – چە لە باری سیاسی و كۆمەڵایـەتی، چـە لـە باری رەوشـتی خێزانی و كـەینوبـەینی ژیـانی تێكرایی، چـە لـە باری دەولەمەندی و هەژاری و پایەی دونیاییدا – پیشان ئـەدەن)) (سـەجادی، ٢٠١٧: ١٣٩). ((پـەندی پێشـینان بریتییـە لـە بەرهـەمێكی زۆر كـۆنی خـەڵك، ئـەم پەنـدە هەمیشـە لـەلای گـەلانی سـەرەتایی و سـادە فەلسـەفەی ڕاسـتقینەو لـەكاری ڕەوشـت خـووەوە، هـەموو ڕاسـتییەك، هـەموو رووداوێـكی ژیـانی ئـادەمیزاد، هـەموو كردارێـك، چـاك یـا خـراپ، هـەموو گـەیشـتنە ئـەنجامێك كە میللەت گەیشتبێتێ، دەربارەی هەرچی یەك ئەچێتە تەرازووی پەندی پێشینان)) (رەسوڵ، ١٩٧٩: ١٠٣). لێ (كوردیۆییف) ب ڤی شێوەیی گۆتنێن مـەزنان (مەتـەلۆكان) ژ زاردەڤێ (پـاول بەیدار) ددەتە شرۆڤەكرن: ((مەتەلۆكێد كوردی گەلەك عەیانن، ئەو بنگەهـ و بناخا خەبەر دانێنـە، ب راستی دەولەمەنـدییا زمـانێ كوردینـە، دەرهـەق هـەر تشـتێ، هـەر شـخولێ - ئیشـێ - مەتـەلۆكێد كـوردی هەنـە. مەتـەلۆكێد كـوردی بـۆ كـوردان مینـا قانۆنێد ژیینـا مەرڤانـە. ل وانـدا دەرهـەق هـەموو سرۆشـتێ تـێ گـۆتنێ؛ فەراسـەتییا كـوردان، شـارەزاتییا مللـەتێ كـورد هەموو تشت دیتنـە، و دەرهـەق وانـدا ل مەتـەلۆكاندا ژ عـەمرێ قـەدیم هـەتا نـكا تـێ گـۆتنێ، تێدا وسان ژی گەلەك تەمی و وەسیەت، تـالیم و تەربییەتا وان هاتنـە گـۆتنێ؛ گـەلـەك جاران ئەو ب شێری، ب بەند ل هـەڤ هـاتی و سـازمانی تێنـە گـۆتنێ، جار – جاران ژی مەتـەلۆك ب ئیدیامەتیك، مجازی تێنە گۆتنێ، تەرجەما وان گەلەك گرانە)) (١٩٧٦: ٣١). بـەلێ ب رامانا فەرهـەنگی یا گۆتنا مـەزنان (مـازی) ب ڤی شێوەیی ددەتە ناسـكرن: ((واتـەیا فەرهـەنگی: گۆتنێن پێشیان، د ئـەدەبی دە؛ دارب – مەسـەل، دارابی مەسـەل، دورووب و ئەمسـال، مەسـەل و بەیان، دەریاس دبە. دەما زمانێ ئۆسمانی دە؛ ئبارە، بەیان و ئیستلاهـ هاتییە گۆتن. د تركی دە؛ پێشی تائبیر دوورە بوویە ئاتاسۆزو. د زمانێن ئـەورۆپی دە؛ saying expresioin ،idiom ، parable،metaphor ،paradox، تێ ناڤكرن)) (٢٠٠٦: ١٣).

ل گورەی ئـەوان دیتن و وبیر و بۆچوونێن مەداینە دیاركرن وەهـا خۆیادبیت، كـو گۆتنێت مـەزنان كـو ب زمانـەكێ رەسـەن و شـێوازەكێ دەربڕینا كـورت، شـایییە چەنـدین بابەتان ئاراستەی خواندەڤانان ب شێوازەكێ راستەو خۆ پێشكێشبكەت.

لەوما ئەگەر مە بڤێت هەڵسەنگاندنەكا زانستییانە بۆ گۆتنێن مـەزنان بكـەین، دڤێت بشێوەكێ ئاماری هەموو گۆتنێن (ئەرێنی و نەرێنی) بهێنە تۆماركرن، كا رێژا كـێژان پیتـرە، ژ نـوی دێ كـارین بریـارێ ل سـەر گۆتنـا مـەزنا دەیـن، یـان هـەر بابەتـەكێ دی، كـا چەندێ سەركەفتییە؟

٢. ٢. گۆتنێن مەزنان چاوا پەیدابووینە؟

دەربارەی پەیدابوونا گۆتنێن مەزنان، کا هەر گۆتنەك چاوا پەیدا بوویە، دیسان دێ ڤەگەرینە گۆتنەکا (سەججادی) ل دوور دروستبوونا گۆتنێن مەزنان، وەکە دبێژیت: ((داهاتنی پەندی پێشینان لەوەختی خۆیدا سەرچاوەکەی ئەمە بووە کە: کابرایەك کارەساتێکی چاو پێ کەوتووە، قسەیەکی بەپێی ئەو کارەساتە کردووە، قسەکەی دەماودەم کەوتووە و ماوەتەوە و بووە بە پەندی پێشینان، لەپاش ئەوە هەرشتێکی تر رووی دابێ – کە لەگەل سەرچاوەی پەندەکەدا تۆزێ ئاشنایەتییان ببێت – خێرا ئەو پەندەی بۆ ئەوترێ)) (٢٠١٧: ١٤١).

٢.٣. تایبەتمەندییێن گۆتنێن مەزنان:

ل دویڤ ئەو پۆلینکرنا (مازی)بۆ گۆتنێن مەزنان، ئەو د (٦) خالان دا تایبەتمەندییێن وان داینە خۆیاکرن، ئەوژی:

١ - دارازی و هەکمی نە. (هزرا گەلن و ڤەبڕن).

٢ - هەڤۆکێن ب قالبن.

٣- مالێ گەلن، نڤیسکارێ وان نە دیارن.

٤- ب پرانی مەجازی نە.

٥ - پەندی نە، ژ بۆ مرۆڤان دبن پەند و رۆناهی و شیرەت.

٦ - نەتەوی نە. (٢٠٠٦: ١٦).

٢.٤. جورێن گۆتنێن مەزنان:

رەنگە هەتا نهۆ ئەو هەمووی ژێدەرێن ل دوور گۆتنێن مەزنان نڤیسایین کومکرین و ڤەکۆلاین، جۆرێن گۆتنێن مەزنان نە خۆیاکرینە، ئانکو هێشتا ژێك جودانەکرینە ل دویڤ جۆرێ وان، لێ دیارە(د.ئەحمەد قەرەنی) د پەرتووکا خودا دابەشکرینە بۆ (٦) جۆران، ئەوژی ب ڤی شێوەیێ خوارێ:

١- کورتە گۆتن (ئەفۆریزمAphorisn).

٢- پەندێن ناڤداران (ماکزیمMaxim).

٣- قسەیێن نەستەق (ئێپیگرامEpigram).

٤- پەندێن پێشینان (پرۆڤێربProverb).

٥- پەژن (ئێدیۆمIdiom).

٦- تەوس (سارکازمSarcasm)(٢٠١٩: ٣٧).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢.٥. بهایێن جڤاکی د گۆتنێن فۆلکلۆری یێن کوردی دا:

وەکو یا خۆیا گەلەك نڤیسەران ل دوور گۆتنێن مەزنان ڤەکۆلین ئەنجامدایینە و ل ئەنجامێ ئەوێ یەکێ زۆر بها دناڤ گۆتنێن مەزنان دیاربووینە ژ ئەوان ژی کو ب ڤی شێوەیی هاتینە دیارکرن:

- هاریکاری و پشتەڤانییا جڤاکی.
- ژن خواستن و شەهیان.
- خۆ گرێدان ب رەسەنیاتییا خۆ و وەلاتێ خۆڤە.
- کرنا باشی و چاکییا.
- باشیا دگەل هەڤسوییان.
- سەرەدەریکرن و رێڤەبرنا جوان.
- کارکرن و ب جوانی وتمامکرنا وی.
- دەراڤ و پاقژی ب دەستڤەئینانا وی.
- نەهێلانا کەرب و کینێ دناڤبەرا ئێکدا.
- وەرگرتنا بۆچوونان و شیرەتان.
- نەڤیانا درەوێ.
- حەزنەکرنا ئێشاندنا یێ بەرامبەر.
- رێزگرتنا مێهڤانان.
- رەوشتێن خوارنێ.
- سەرەدانکرن.
- رازیبوون ب رزقێ خۆ.
- بێهنفرەهی.
- نەڤیانا سەرگەرمی و پەسنکرنا خۆیەتیا خۆ.
- نەڤیانا مەزاختنا زێدە (ئابۆری).
- نەڤیانا چاڤ پێ نەرابوونێ.
- ئاگەهداری و هوشیاری.
- بەرهنگاریکرنا ستەم و زۆرداری و دوژمنایەتیێ. (عمارة، ٢٠١٥: ٤٣).

کو د پشکا دوویێ دا، تەوەرێ دوویێ، هندەك ژ ڤان بهایان دێ بنە بابەتێ مە ژ پراکتیزەکرنا گۆتنێن مەزنان ل سەر وان بهایان، کا مەزنان چاوان بەرێ خودانە ڤان بهایان؟ و ب ئەرێنی لێ نێرینە یان نەرینی؟

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

(شکا دوویێ)

١- تەوەرێ ئێکێ/ مەیجەر نۆئێل و گۆتنێن مەزنان و بهایێن جڤاکی یێن کوردی:

گەلەك رۆژهەلاتنناسێن بیانی ل دوور ئەدەب، کەلتوور، فۆلکلۆر، دیرۆك و...هتد یێن مللەتێ کورد نڤیساینە و ل سەر ڤەکۆلاینە، ب دەهان پەرتووك ل سەر کوردان هاتینە نڤیسان مینا: (مینورۆسکی، ژابا، نیکیتین، سۆن، مەیجەرنۆئێلی و...هتد). کو رۆژهەلاتنناس (مەیجەرنۆئێل) ئێك ژ وان رۆژهەلاتنناسانە، یێن ل دوور بهایێن جڤاکی و گۆتنێن مەزنان نڤیساین و ڤەکۆلاین.دەربارەیی رۆژهەلاتنناس (مەیجەرنۆئیل)ی و ڤەکۆلینا وی ل دوور کوردان، ب تایبەت بهایێن جڤاکی، (سندی) دبێژیت: وەك یا خۆیا هندەك رۆژهەلاتنناسان ل دوور ئەدەبێ فۆلکلۆری نڤیسینە و کومکرینە، ژ وانژیحاکمی سیاسی یێ ئنگلیزی(مەیجەر نۆئێل[1])، کو ئەو ئێك ژ ئەفسەرێن لەشکەرێ بریتانی بوو ل سالێن بیستان، ڤەکۆلینەك پۆختە لبن ناڤ و نیشانێ کەسایەتییا کوردی ل دویڤ گۆتنێن مەزنان، و ئەڤ ڤەکۆلینە د کۆڤارا ڤەکۆلینێن رۆژهەلاتی و ئەفریقی ل لەندەن بەلاڤکرییە، و نۆئێل پشتبەستنێ ل سەر دەڤەرا هەکارییا ل بامۆرێ کوردستانێ دکەت، چونکە بۆ دەمەکی ل وێرێ ژیایە، و بزاڤکرییە ل دویڤ گۆتنێن مەزنان یێن کوردی هندەك بهایێن جڤاکی یێن کوردا ل دوور سەربەستی و راستگۆیی و ئابۆری و پەیوەندیێن جڤاکی بەحسبکەت، و بابەتێ خۆ ب ڤی شێوێل خوارێ پۆلینکرنا خۆ بۆ گۆتنێن مەزنان دانایە:- ژنئینان. ٢- ئافرەت (ژن). ٣- هەژاری و دەولەمەندی. ٤- مێهڤانداری.٥- جیرانی (هەڤسویاتی). ٦پەیوەندی دگەل ئۆسمانییان.(١٩٨٩: ٩).

ئەگەر ئاڤرپیەکێ ل پەرتووکا (یاداشتەکانی مەیجەرنۆئێل) بکەین، ل دویماهییا پەرتووکا وی بابەتەك تێدایە لبن ناڤێ (شەخسیەتی کوردی لە دەلاقەیی پەندی پێشینانەوە)، کو دڤی بابەتی دا ل دوور بهایێن جڤاکی ل نك کوردان بەحسدکەت، و ئەو گۆتنێن وەرگرتین ژی ژ دەڤۆکا هەکارییا نڤیساینە، بۆ نموونە:

- **نەڤیانا قەرداریێ:** مرۆڤ خویندار بت قەردار نەبت. (دەستێن مرۆڤی خویناوی بن باشترە کو مرۆڤ قەرداریێ خەلکی بیت).
- **نەباوەری ب دوژمان:** رێ دەبنە بەهۆست دوژمن نابنە دۆست. (ریە دبنە بهۆست ئانکو مرۆڤ پیر دبن، لێ دوژمن نابنە دوست).
- **مەردینی:** مالێ نەخواری یە زالمایە. (مالێ خۆ نە خۆر بۆ چەکمە بۆر). یان: جامێر دچن ناڤان دهێلن، کوێر دەچن پاران دەهێلن. (جەنگاوەرە ئازاکان دەمرن و شۆرەتێ شەرەف و نەمری بەجێ دەهێلن، رژدو باخەلا قوولەکانیش تەنها مالا جێ دەهێلن).
- **ئابۆری:** کەم بخوە هەر کەف بخوە. (کەم خۆرێ دایم خۆر بە). یان: لوقمەکا نانێ بەدل سفرەکا زادێ نا بەدل. (پاروویەك نان بە ئیشتیها، زۆر خۆشترە لە خارنێکی هەمە جۆر).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- **ژن ئینان:** ژن ستوونا مالێیە. (ئافرەت کۆلەکەی ماڵە). یان مێر چەمە، ژن گومە. (پیاو جۆکەیە و ئافراتیش گۆمە). یان: ژن قەلایە مێر فەلایە. (ئافرەت قەلایەکە پیاو گەمارۆی داوە).
- **مێهڤانداری:** مێڤان مێڤانێ خودێنە. (میوان، میوانی خوایە). یان: رزقێ مێڤان لە سەر خودێیە. (واتە میوانێك كە دێت، خوا بەشی خۆی لەگەل خۆی دەنێرێت).
- **رێزگرتنا مەزن و سەرۆك هۆزان:** مەزنا ببنە پرا داوەتێ مرۆڤ نادەت سەر. (کەسەرۆك خێل و گەورەکان لە رۆژی رەش و لێقەومانا بوون بە پرد خەلکیش پێویستە بەسەر پردا بڕواو گیانبازی بکات). (جاف؛ نێرکسەجاری، ١٩٨٤: ١٦٦ – ١٨٣).

٢- تەوەرێ دوویێ/گۆتنێن مەزنان،ژ لایێ ناڤەرۆکێ و بهایێن جڤاکی ڤە.

٢. ١.گۆتنێن مەزنان ژ لایێ ناڤەرۆکێ ڤە:

وەکو یا خۆیا هەبوونا رێژەیەکا زۆرا گۆتنێن مەزنان دناڤ جڤاکا کوردەواری دا، لەوما ل دوور هەموو بابەتان گۆتن هاتینە ڤەهاندن، و(سندی) ژ لایێ ناڤەرۆکێ ڤە، پۆلینکرینە بۆ ڤان سەخلەتێن باش یێن کوردان:

- باوەری و راستگۆیی.
- هیڤی و ئومێد.
- زیرەکی.
- فێربوون و شارەزایی و رۆشنبیری.
- سەخلەتێن لەشی و دێمی.
- دلرەقی و هێز.
- مێرانی.
- چاڤنەترسی، جورعەت(جرأة).
- پەهلەوانی.
- شەرکەر.
- دلۆڤانی ب ژنێ و رێزگرتنا وێ.
- دەمارگیری.
- ترانە و کەیفخۆشی.
- ئازادی.
- قەنجیێن جڤاکی.
- خوراگری و بێهنفرەهی.
- رێزگرتن.
- دەنگنەبلنکرن و قویرقویری.
- دلنەرمی و هەستایەتی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- دیتنا وان بۆ مرنێ.
- سەروبەر و رەوشت و تیتال (٢٠٠٧: ١٦ – ٤٧).

٢.٢. بهایێن جڤاکی د گۆتنێن مەزنان دا:

ل دویڤ ئەو پۆلینکرنا (سندی) دایە ناڤەرۆکا گۆتنێن مەزنان،مەژی ب فەر دیت هندەك ژ ڤان ساخلەتێن تایبەت ب بهایێن جڤاکی ڤەد گۆتنێن مەزنان دا، ل دویڤ وێ پۆلینکرنێ وەربگرین، کا چاوان گرنگی داینە بهایێن جڤاکی، لێ دڤێت ژبیرنەکەین دبیت گەلەك بهایێن جڤاکی یێن ئەرینی دەما بەحس دکەین، هندەك بهایێن جڤاکی یێن نەرینی یان هەڤدژی وان ژی هاتینە بەحسکرن، بۆ نموونە: (راستی × درەو، مەردینی × قەلسی، حەلالی × حەرامی، رێنجبەری × تەمبەلی و ...هتد)، لەو هندەك جار دبیت ئاماژێ ب وان بهایێن جڤاکی یێن نەرینی ژی بدەین ل دویڤ وان گۆتنێن ل سەر هاتینە ڤەهاندن، ئەڤەژی هندەك ژ وان بهایێن جڤاکێ کوردەواری نە د گۆتنێن مەزنان دا.

٢. ٢. ١. پاراستنا نهێنییا:

وەك یا خۆیایە کو پاراستنا نهێنییان ئێك ژ ساخلەتێن هەرە گرنگە، دناڤ هەر جڤاکەکی دا، لەوما دێ بینین جڤاکێ کوردەواری ژی پاراستنا نهێنییان ب گرنگی زانییە، لەو یێ بەرامبەر پشت راست دکەت کو نهێنییا وی ئاشکەرا ناکەت، هەر وەك د گۆتنەکێ دا هاتییە: ((**ئەز دزانم ئاڤ ل سەر چ را دچت بەلێ نابێژم**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١). کو وەکو ژ سەرهاتییاڤێ گۆتنێ خۆیایە، کەسەکی دخواست کوڕێ خۆ تاقی بکەت، کا وی هەڤالێن باش هەنە و ل تەنگاڤییان هاریکارییا وی بکەن و نهێنییێن وی بپارێزین، لێ پشتی ب چەند رێکەکا هەڤالێن خۆ د جەرباند، کو ئەزێ کەفتیمە د تەنگاڤییەکێ دا، بەلێ کەس ژ هەڤالێن وی هاریکارییا وی ناکەن.. پاشی بابێ وی پەزەکێ سەرژێ دکەت، دکەتە دناڤ گوینییەکی دا، دبێژیتە کوڕێ خۆ: هەرە بێژە فلانە هەڤالێ من، کو (حال و مەسەلێن بابێ من ئەڤەنە... یا گۆتی بهێت هاری من بکەت، دا چارەیەکێ ل وی کەلەخێ کوشتی بکەین)، هەڤالێ بابێ وی ژی دهێت و پێکڤە دچن ل جهەکی دبن جویا ئاڤێ را جهەکی دکولن کەلەخی تێدا دڤەشێرن... و پاشی ب رێیا کوڕێ خۆ هندەك کریارێن نەباش ل بەرامبەر هەڤالێ خۆ ددەت کرن، کا دێ هەڤالێ وی چ کەت؟ پشتی کو هەڤالێ بابێ وی زانی، یێ وی تاقی دکەن کا دێ بەرامبەر نهێنییا کوشتنا مرۆڤی چ کەت، ل دویماهییێ دبێژیتە کۆڕکی: (**ئەز دزانم ئاڤ د سەر چ را دچیت، بەس ئەز نابێژم!**) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١ – ٣). لەوما کورد وەسا تێ دگەهن ئەو ئەزمانێ درێژ بیت و گەلەك گۆتنان بێژیت و نهێنییان نە ڤەشێریت، دێ سەرێ خودانێ خو تێ بەت: ((**ئەزمانێ درێژ دارکوکێ سەرێ خودانی!**)) (ئەرەدنی، ٢٠١٣: ٢٢/١). لەوما دەرئێخستنا نهێنییا ژ لایێ ژنێ ڤە. نەخاسم دەما کو کێشەك دناڤبەرا واندا پەیدا دبیت، رەنگە وەك کارڤەدان هندەك گۆتنان بێژیت، کو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پێتڤدییە نەهێنە گۆتن، لەو ب کێشە و ئاریشە هاتییە زانین: ((**ژنا نەبیت سڕ ڤەشێر، ئەو قاتلە بۆ مێری!**)) (ئاڤدەل و سەرنی، ٢٠٠٥: ٣٣٢)، وەسا هزر دکەن، هەکەر ژن تۆرە بوو ژ بەر هەر ئەگەرەکی، دێ هەمی نهێنیێن خێزانێ دەرهی و ئاشکەرا کەت: ((**ژنک تۆڕە ببیت، جەرکێ نهێنی دێ شکێت**)) (ئەرەدنی، ٢٠١٣: ٧٦/١). و ژبەر وێ چەندێ جڤاکا کوردەواری حەز ژ فەسادیی و ئەزمان درێژیێ ناکەت، لەو گۆتینە: (**ئەزمان درێژێ، دەست کورتە!**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ١٥). هەر ژ وان گۆتنێن ل دوور ئەزمان درێژیێ هاتینە گۆتن: ((**ئەزمانێ خۆ ببڕە و نە ئاخڤە**) یان (**ب وی ئەزمانی مالا خۆ خراب کر**) یان (**نەهێلە ئەزمانێ تە ستویێ تە ببڕیت**)) (ئەرەدنی، ٢٠١٣: ٢٢/١ – ٢٣).

٢. ٢. ٢. رێنجبەری:

مللەتێ کورد ئێك ژ وان جڤاکانەیێن هەردەم کەدا دەستێن خۆ کار دکەن و نانێ خۆ دخوون، لەو هەر د کەڤندا پیترییا دەڤەرێن کوردان، هەموو کارێن دەستی و چاندنا داروباری و دەرامەتی ب خوها ئەنییا خۆ دکرن، خۆ ب وی کاری سەرفەراز ددیتن، لەوما ژێ دگۆتنەکێ دا هاتییە: ((**نانێ خۆ بخۆ ب ئاڤێ، منەتا خەلکی پاڤێ**)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٩٣٢/٤). هەر ژبەر ڤێ چەندێ هەردەم حەز ژ وی کەسی کرینەیێ ب کەدا دەستێن خۆ نانێ خۆ دخون، مەزن دبێژن: ((**حەچی نەبینیت زەحمەت ناخۆت نەعمەت**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٩٣ - ٩٤). یان ((**حەتا کەفا دەستی رەش نەبت تاما دەڤی خوەش نابت!!**)) ((دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٩٣) و (جەعفەر، ١٩٨٦: ١١٧)). بەلکو کارکرن ل نك کوردان هەتا مرنێ دڤێت بزاڤێ بکەت: ((**حەتا مرنێ هەر کرنە**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٩٤). کو رەنگە هەر ئەڤ گۆتنا هە نێزیکی وێ گۆتنا ئیمامێ عەلی (خ) بیت:((اعمل لدنياك كأنك تعيش أبداً، واعمل لآخرتك كأنك تموت غداً[٢]))(الإسلام سؤال وجواب)،ئانكو:هندێ بو دونیا خۆ بکە هەر وەکی دێ تێدا مینی هەر و هەر، و هندێ بۆ دویماهیا خۆ بکە هەر وەکی دێ سوبەهی مری!!. ل نك کوردان یێ نەکەت نانێ وی ژێ ل چو عەردان نابیت: ((**نانێ نەکەرا نینە**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٣٥٣). لەوما بۆ کەسێ کورد خۆشترە ئەگەر بێژن کەسەکێ هارە، لێ نەبێژن کەسەکێ ژارە: ((**بلا بێژن هارۆ، بلا نەبێژن ژارۆ**)) (عەلی، ٢٠٠٦: ٤٨). چونکە هەکەر مانە ب هیڤییا نانێخەلکیڤە دێ هەر دبرسی بن: ((**ئەگەر نانێ مرۆڤی د چانتکا خەلکی دا بیت، دێ هەر یێ برسی بیت**)) (عەلی، ٢٠٠٦: ٣٦). یان بو وان نەخۆشترین تشت ئەوە بچن دەستێ ئێکی بگرن، ژ بۆ هندەك پاران یان دەرامەتەکی ژێ قەربکەن، ل نك وان هەر گاڤا ئەو دەینداریێ خۆدبینن، هەکەر کورەمارەك پێڤەدەتن خۆشترە ژ دەینداریێ خۆ ببینن: ((**دیتنا دەینداری نەخۆشترە ژ پێڤەدانا کورەماری**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٤١).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢.٢.٣. تولڤەكرنا خوینێ:

دبیت دەما ل دیرۆكێڤەدكۆلین، دبینین هەر ژ كەڤن وەرە، دیاردا تولڤەكرنا خوینێ هەیە، و رۆژهەلاتنناس (أ. م. مینتیشا شفیلی) ب ڤی شێوەیی بەحسێ تولڤەكرنێ ل كوردستانێ دكەت: (ل هندەك دەڤەرێن كوردستانێ دیاردا تۆلڤەكرنێیا بەربەلاڤە، و دێ كەڤنە دویڤ كوژەكی هەتا تۆلا خۆلێڤەدكەن) (٢٠١٩: ٥٨). و گەرۆك (ی. لیج) دبێژیت: (ئاگرێ دوژمنكارییان دناڤبەرا گۆندێن كوردان ژ ئەگەرێ ئاڤ و چەروانان قۆربانی ل سەر دهێنە دان) (مینتیشا شفیلی، ٢٠١٩: ٥٨).

دەربارەیی تۆلڤەكرنێ رۆژهەلاتنناس‌مارتن ڤان بروینسن (٢٠٠٧: ١٥١)، دبێژیت: ((د قورئانێدا وان وەسیەتان دووبارە دكەت ئەوێن د (عهد القدیم) دا هاتین، (وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ)(٥: ٤٥). ئانكو: ((و هەر د وێ (كتێبێدا كو تەوراتە) مە ل سەر ئسرائیلییان نڤێسی، جانێ كوشتی ب نەفسا كوژەكییە، و چاڤ ب چاڤییە، و دفن ب دفنێیە و گوه ب گوهییە، و ددان ب ددانییە، و برینان تۆلیا تێدا، و هەر كەسێ مافێ خۆ بهێلیت ب گونەهكاری بهێلیت و تۆلێ لێڤەنەكەت، ئەو لێبۆرین دێ بۆ بیتە گونەه راكەر. و هەر كەسێ حوكمی ب ئەوا مە ئینایە خوارێ نەكەت، ئەو ژ زۆردارانە)) (سگێری، ٢٠٠٨: ١١٥). و د ئایەتەكا دی دا هاتییە: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ...)(٢: ١٧٨).ئانكو: ((گەلی خودان باوەران، مە تۆل ل سەر هەوە دانا (ئانكو گونەهكار ب گونەها خۆ بێتە جزاكرن، و كوژەك ب تنێ بێتە كوشتن). مرۆڤێ ئازاد ب مرۆڤێ ئازاد، یێ بەندە ب یێ بەندە، و ژن بەرامبەری ژنێ، و دڤێت كەسێ ژ بەرێ برایێ خوە(برایێ دینی) ب دانا خوینێ هاتییە عەفووكرن، رێكا باش بگریت، و تازە ژێ بخوازیت، دڤێت كوژەك ژی بێ كێماسی و بێ گیرۆكرن خوینا وی بدەتێ...)) (سگێری، ٢٠٠٨: ٢٧). لێ سەرەرایبڤێ چەندێ كو خودێ مافێ تۆلڤەكرنێ دایە، لێ بەلێ دیسان ئاشتبوون و لێ بۆرین ژی كرییە باشتر ژ تۆلڤەكرنێ[...وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا](٤: ١٢٨) ئانكو: (گونەه ل سەر وان نینە هەردو د گەل ئێك پێكبێن، و پێكهاتن و ئاشتبوون چێترە) (سگێری، ٢٠٠٨: ٩٩).

هەلبەتدجڤاكێ كوردەواری دا تۆلڤەكرنژ هۆزەكێ بۆ هۆزەك دی دا جیاوازە، لێ پیترییا هۆزێن كوردان تۆلڤەكرن دناڤدا هەبوویە و مخابن ژی دبیت ل دویڤ فەرمانێن ئیسلامێ ژێ ناچن، كو دڤێت تنێ ل وی كەسی بهێتەڤەكرن و یێ كوشتن كری و ئەو بهێتە كوشتن، بەلكو گەلەك جار هندەك ژ كەس و كارێن وی دهێنە كوشتن وەك تولڤەكرن، هەتا دبیت خوینڤەكرن دناڤ كوردان‌دا ب میرانی دهاتە ناسكرن، هەر وەك

گۆتی: (**خوینڤەکرن میرانییە بەلێ ب میرانی**) (ئەرەدنی، ٢٠١٣: ٥٠/١). بەلکو ل نك کوردان ((**خوین نابت ئاڤ**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١١٥) یان ((**خوینا میرا بەلاش ناچیت**)) یان (**خوینا خۆ ل دویڤ کەسێ نەهێلە**)) (ئەرەدنی، ٢٠١٣: ٥٠). بەلێ پا دسەر وێ چەندێ را خوینڕێتن ل نك کوردان ژ تشتێن نەخۆشە لەو دبێژن: ((**خوین ل کافرا نەکەڤیت**)) (ئەرەدنی، ٢٠١٣: ٥٠)، بەلکو دزانن دویماهییاخوین رێتن و تولڤەکرنان ژی هەر پێکهاتنە: ((**تالیبا شەڕی، هەر پێکهاتنە**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٣٢)، لەوما دبینن ئەو دەستێ بزاڤێ دکەت خوین رێژتنێ نەهێلیت باشترە ژ وی دەستێ حەزا خوین رێژتنێ هەیی: ((**دەستێ خوینێ بەتال بکەت، چێترە ژ یێ برێژیت**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٥٠)، چونکە دزانن ((**خوین ب خوینێ ناهێتە شیشتن**)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٤٥٨/٢).

٢. ٢. ٤. ڤیانا راستیێ و نەڤیانا درەوێ:

راستگۆیی ئێك ژ سەخلەتێن هەرە گرنگن دناڤ جڤاکێ کوردەورای دا، هەردەم حەز ژ کەسێن راستگۆ کرینە، هەلبەت ئەڤە ژ نیشانێن موسلمانەتیێ ژی نە: ((**راستی شیرێ خودێیە**) یان (**راستی رێکا خودێیە**)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٥٥٥/٢ – ٥٥٦). هەردەم حەز ژ وان کەسان کرینەیێن راستگۆ بن، لەو هەتا هاتییە گۆتن: ((**حەتا مار خوە راست نەکت ناچت د کونێڤە**)) (دێرشەوی، ٢٠٠: ١٠٠)، کو ئەڤە بخوژی دووپاتکرنە ل سەر راستگۆیێ، مرۆڤێ راستگۆ هەردەم یێ سەربلندە: ((**راستیێ بێژە، دا سەر بلند بی**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٥٧).
بەلێ بەرۆڤاژی راستیێ هەکەر مرۆڤ کەسەکێ درەوین بیت، گۆمان نینە لبەر چاڤێن خەلکی کەسەکێ شکەستییە: ((**راست و درستۆ، خوەهرۆ شکەستۆ**)) (دێرشەوی، ٢٠١٩: ١٥٤)، یان ((**خارا شکەستییا، راستا راستییا**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٤٦). مرۆڤێ درەوین کەس باوەر ژ ئاخفتنێن وی ناکەت: ((**ئاخفتنێت درەوینا، دیوارێ سەر بەفرێیە**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ١٢)، بەلکو خو مالا درەوینی ژی بسۆژیت کەس باوەر ژێ ناکەت: ((**مالا درەوینی سۆت، کەسێ باوەر ژێ نەکر**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٩٨). هەلبەت نەڤیانا درەوێ ژ بەر هندێیەچونکە دبیت گەلەك جار ب ئەگەرێ درەوێ سەرێ هندەکا تێ دچیت: ((**هەتا درەو ببیت راستی، دێ سەرێ خودانی تێ چیت**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ١١٧). هەر چەندە میهڤانی ل نك جڤاکا کوردان بهایێ خۆ هەیە، لێ هەکەر کەسەکێ درەوین بیت، بهایێ خۆ نامینیت: ((**میهڤانێ درەوین جارەکێ دخووت فراڤین**)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٩٢٤/٤).

٢. ٢. ٥. بەردان و ڕەڤاندن:

(مینۆروسکی) دەربارەیی بەردانێ ل نك کوردان دبێژیت: ((تەلاق لای کوردەکان شتێکی ئاسانە و بەخێرایی ئەدرێت، هەندێ جار کە لە نێوان خۆیاندا لەسەر شتێك مشتومڕیان ئەبێت، ئەلێن ئەگەر فلان شت وانەبێت، تەلاقی ژنەکەی کەوتبێ)) (١٩٨٤: ١٦٠ - ١٦١). و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

(نیکیتین) دەربارەیی بەردانێ دبێژیت: (هەر چەندە بەردان ل نك تاكێ كورد یا بساناهییە، هەر گاڤەكا گەنگەشە دناڤبەرا واندا پەیدابوو، هەر ئێكسەر دێ سویندێ ب تەلاقدانێ خۆت هەكەر تو وی كاری بكەییان نەكەیی، ئێكسەر دێسویندا خۆ بجه ئینیت، لێ پاشی دێ پەشێمان بیت و داخوازا زڤراندنا وێ كەت...) (٢٠٠٨: ١٥٨). بەلكو (بووا) بەرۆڤاژی(نیکیتینی و مینورۆسكی) دیاردا بەردانێ ل نك كوردان دبینیت، وەكو دبێژیت: ((هەروەها تەلاق دانیش تا رادەیەك كەمە، خۆ ئەگەر هەشبێ هۆی سەرەكی ئەوەیەكە ئافرەت منالی نابێتیان منالی ئەبێ و كوڕی نابێت[٣]. بەشێوەیەكی گشتیش رقیان لە بێوەژنە)) (١٩٨٠: ١٠٥).

لێ ئەگەر ب هویری ل ڤێ چەندێ بنێڕین ئەوبخۆ بەرۆڤاژیيا گۆتنا(نیکیتینی و مینورۆسكی)یە، چونكە بەردان كا چاوا ل نك خودێ گەلەكا مەزنە و نەخۆشترین تشتێ حەلالە ل نك خودێ، هەر وەكی د هندەك فەرموودان دا ژ پێغەمبەری ڤەگوهاستییە: (أبغض الحلال إلى الله الطلاق[٤])(نەخۆشترین تشتێ حەلال ل نك خودێ بەردانە)، هەر وەك هاتییەڤەگێڕان ژ ((ئەبو داود و ئبن ماجە)ی، و حاكمی راستكرییە و ئەلبانی لاواز كرییە) (اسلام ویبislamweb.net).

(مینتیشاشفیلی) دبینیت كو رەڤاندنا كچێ ل نك كوردا دزڤریت ژ بۆڤێ چەندێ: (ژنا كورد نە یا ئازادە د هەلبژارتنا هەڤكویفێ ژیانا خۆ، بەلكو برا و بابێ وێ بۆ دهەلبژێرن، لەو كچ رەڤاندنێ د هەلبژێریت د گەل ئەوێ ئەو حەزدكەت ببیتە هەڤكویفێ ژیانا وێ...) (٢٠١٩: ٥٧). لێ (ئەنوەر مایی) دەربارەیی بابەتێ رەڤاندنێدبێژیت: (رەڤاندن هەر ژ كەڤندا دناڤ كوردان دا هەبوویە هەر ژ پەیدابوونا دیرۆكێ هەتا نهۆ، بەلێ پا ئەڤ دیاردە بەرەڤ زێدەبوونێ بوو - نەخاسم ل گۆند و بازێڕان – پشتی كو هەلبژارتنا هەڤكویفی ژ كچێ هاتییە وەرگرتن و قەلەن (نەخت) دەركەفتین، و دگەل نە شارەزایا هندەك مەلایان ل سەر جێبەجێكرنا مەرجێن مارەكرنێ، و دیسان سیستەمێ تەخایەتی، بوونە ئەگەرێن زێدەبوونا دیاردا بەردانێ) (١٩٩٩: ١٨٨). (بایەزیدی) دەربارەیی بەردانا ژنێ دناڤدجڤاكا كوردەواری دا و رەڤاندنا كچان دبێژیت: ((ژن بەردان دنێڤا واندانێ قەوی زێدە كرێت و عەیبە، كێم واقع دبیتن... كچ رەڤاندن د ئەكراندا عەیب نینە لاكین ب رضا، بێ رضا كچێ نابی. وەكو كچ و كوڕی هەڤدوو حەباندن و باب و دا كچێ نەدانە وی كۆڕی، ئیجارێ ئەوێ كچێ درەڤینە)) (٢٠٠٦: ٤٠ و ٢٧).

لەورا لنك كوردان ژی هەر ل دویڤ دیتنا ئیسلامێ بەردان ژ كارێن نەخۆشە، بەلكو هەكەر (٧) جار خۆ بدەتە رەڤاندن لێ جارەكێ خۆ نەدەتە بەردان، وەكی د گۆتنا مەزنان دا هاتییە: ((**حەفت جار خوبدە رەڤان، جارەكێ خو نەدە بەردان**)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٢/٤٢٢). كو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

ئەڤە ڤەدگەڕیت بۆ وێ چەندێ ((**بویکا دو جار خەملاندی، چ دلا نە حەباندی**)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٨٠٧/٣).

٢. ٢. ٦. رێزگرتنا مێهڤانی:

رۆژهەلاتنناسان گەلەك ل دوور جڤاکێ کوردان و مێهڤانان ژی بەحسکرینە، کا چاوان سەرەدەریێ دگەل مێهڤانیدکەن، ژ وانژی: (مینتیشاشفیلی) دەربارەیی کوردان رێزگرتنا مێهڤانی ب ڤی شێوەیی بەحسدکەت: (قەدرێ مێهڤانی دهێتە گرتن بۆ دەمێ حەفتییەکێ خزمەتا وی دکەن، ژ نوی دێ پسیارکەن کا پێتڤیا وی چییە؟ و هاریکارییا وان دکەن یێن دهێنە ناڤ مالا وان و کەسانێن دەستکورت، و بشێوەکێ گشتی پێشوازییا مێهڤانان دهێتە کرن ل مالا ئاغایی و دابینکرنا هەمی پێتڤییێن بێهنڤەدانێ) (٢٠٠٧: ٥٨).

هەر ل دوور ئازادییا ژنێ دناڤ خێزانا کورد دا مەردینی و رێزگرتنا مێهڤانی (مینۆرسکی) دبێژیت: ((ئافرەتان بێ پەچەن، بە ئازایی و بەبێ شەرم کردن لەناو کۆڕ و کۆمەڵ دا ئەنیشن و زۆر جاری شلە گفتوگۆدا هاوبەشی پیاوان ئەکەن. (سۆن) ئەلێ زۆر جار رێککەتووە ژنی مالا پێشوازی کردووم و مێردەکەشی لەوێ نەبووە و لەگەلما دانیشتووەو قسەشی لەگەڵ کردووم، هیچ خۆی بەشەرم و حەیای درۆیینەوە پیشان نەداوە، یان وەکو سادەیی ژنانی تورك و فارس)) (١٩٨٤: ١٥٩ – ١٦٠).

دبیت گرنگیدانا تاکێ کورد ب مێهڤانی دزڤریت بۆ وێ چەندێ کو هندی مێهڤانە ((**مێهڤان، مێهڤانێن خودێ نە**) یان (**مێهڤان خۆشتڤییێ خودێیە، خێر و بەرەکەت دگەل دایە**)) (ئەردنی، ٢٠١٣: ١٣٢/١).

گرنگیدان ب مێهڤانی د جڤاکا کوردەواری دا گەلەکا بەرچاڤە، چونکە وە هزردکەت: ((**مێهڤان ب نان و ئاڤێن خوڤە دهێت**)) (ئەردنی، ٢٠١٣: ١٣٣/١)، بەلکو هەتا سێ رۆژان ل نك کوردان سەرەدەری و رێزگرتن ل مێهڤانی دهێتە کرن، ژ وێرێ وێڤە وەکو کەسەکێ مالێیە: ((**مێهڤان سێ رۆژا مێهڤانە، ژ وێرێ وێڤە سەدەقەیە**)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٩٢٣/٤). د جڤاکا کوردەواری دا ئەو مالا مێهڤان قەست نەکەنێ وەکە مالەکا خرابەیە: ((**مالا مێهڤان نەهێنێ، یا خرابە**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ١٠٢).

٢. ٢. ٧. دەهمانپیسی:

(تۆما بووا) دەربارەیی کێم هەبوونا دەهمانپیسی یێ ل کوردستانێڤەدگەڕینیت بۆ وێ چەندی کو کورد کچێن خۆ زوی ددەنە شوی و کوڕێن وانژی زوی ژنان بۆ دئینن: ((سەرەرای ئەمەش کورد هەر زوو ژن ئەهێنێ، کوڕیان ناگاتە بیست سالی تەواو، جێیی سەر سووڕمانیش نییە کە کچیان لە دوانزدە بەهاردا شو بکات و ئەم کیژۆڵە کوردە ئەبێتە کەیبانووی ناومالی تەواو، لێ پرساراوی ئەو ئیش و کارەیە کە ئەکەوێتە سەرشانی)) (١٩٨٠: ١٠٤). و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەگەرێ کێم دیتنا دەهمانپیسی یێ دناڤ کورداندا هەر ڤەدگەڕینیت بۆ وێ زوی شویکرن و ژنئینانێ: ((بێ گۆمان ئەم ژن هێنانە لەم تەمەنە کەمەدا یەکێکە لەو هۆیانەی وای لە کورد کردووە نەزانێت داوێن پیسی چییە و بە زاراوە تورکیەکان نەبێتنەتوانێت باسیان بکات. هەر چی ماڵێکیش لە شارە بچووکەکانی ئێران و عێراقدا بوون داخراون و نەمابوون) (بووا، ١٩٨٠: ١٠٤). هەر د ڤی بورای دا (بایەزیدی) دبێژیت: ((لاکین ژ بۆی شۆلا خراب، ئەلبەتە مرۆڤان دکوژن، حەتتا ژنێد خوە و کچ و دا و خوهێد خوە ژی ئەلبەتتە قەتل دکەن... ئەگەر ژنێن ئەکرادان پەردەنشین نینن، لاکین خراب ژی تێدا کێم هەین، ئەوژی ژ ترسان، لەوڕانێ، وەکو (معاذ الله) ژنەکێ خرابی کر، ئەلبەتە (وارث)ێد وێ، ئەوێ ژنێ دکوژن... لاکین ژ بۆی شۆلا خراب رجا و شەفاعەت نابیتن، ئیللا خوەیێد ژنێ هەردووکان ژی فیلحال قەتل دکەن و پاشی دییەت و خوون خواستن ژی تو نینە)) (٢٠٠٦: ٢٠ و ٧٦). هەر چەندە دبیت ئەڤ کوشتنا ژنێ دبیت نە ل دویڤ ئەحکامێن ئیسلامێ بن، چونکە د ئیسلامێ دا هندەک ژن و زەلام (ژنا ب مێر و زەلامێ ب ژن) دهێنە گومتل بارانکرن تا دمرن، لێ ئەگەر کچ و کوڕ بن بەلکو ناهێنە کوشتن، سەد قامچییان لێ ددەن و دبیت بهێنە دویرکرن، یان لێککمارەکرن.

لەو کورد گۆتنەکێ ژ وان کەسان ڕا دبێژنیێن دەهمانپیسی کری، وەك هاتییە: ((**ماستێ سەیی پیس کری، هەر ژ سەییڕا باشە**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٩٥)، هەر وەسان هۆسان ژی هاتییە گۆتن: ((**ماستێ سە بلەڤینن هەر ژ سەیی را باشە!**)) ئانكو: (هەكەر كورەكی كچەك كرێت كر، هەما ئەو كچ هەر بو وی كوڕییا باشە) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٨٥٣/٣).

ئێك ژ وان كارێن ب خرابكار دهێنە نیاسین ئەوژی دەهمانپیسییە، دناڤ جڤاكا كوردەواری دا ب كارێن گەلەك مەزن ناسكرینە لەو دەرئەنجام كچ و كوڕێن دەهمانپیس (زناكەر) دهێنە كوشتن، سەرەرایی د ئیسلامێدا هندەك مەرج ژ بۆ سزادانا وان هاتینە دانان، ئەوژی وەك قورئان دفەرمووت: (الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ)(٢٤: ٣). ئانكو: ((زەلامێ زناكەر نەهێژایە دەهمەن پاقژەكێ مارە بكەت، یا زناكەر یانیا موشرك هێژایی وییە، و ژنا زناكەر نەهێژایە شوی ب دەهمەن پاقژەكی بكەت، زەلامێ زناكەر یان موشرك هێژایی وێیە، و ئەڤ كارە (زنا) ل سەر خودان باوەران هاتییە حەرامكرن)) (سگێری، ٢٠٠٨: ٣٥٠).

٢. ٢. ٨. فرەژنی، پیتر ژ ژنەكێ:

وەك ئاشكەرایە مللەتێ كورد مۆسلمانن لەو ل دویڤ ئایینێ ئیسلامێ رێ ب زەلامان دایە پیتر ژ ژنەكێ بینن، هەر وەك د قورئانا پیرۆزدا هاتییە:(وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا)(٤: ٣) ئانكو:((ڤێجار ژنێت دیترییێت هەوە پێ خۆش،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

دویان، سێیان، چاران مار بکەن، بەلێ ئەگەر هوین بترسن د ناڤبەرا واندا وەکهەڤیێ نەکەن، ژنەکێ بتنێ بین)) (سگێری، ٢٠٠٢: ٧٧).

هەر ل دوور دیاردا پیتر ژ ژنەکێ (بووا) دبێژیت: ((چونکە کوردەکان هەموویان موسڵمانن‌رێیان دراوە کە لە ژنێك زیاتر بهێنن، لەکۆندا سەرۆکەکان گەلێ ژنیان ئەهێنا و منالی زۆریان لێیان ئەبوو، ئەمەش لەبەر باری سیاسی بووە. ئەمرۆش پاشماوەی ئەمە خەریکە زیاتر بەرەو نەمان ئەچێ و بەلکو هەر نەشماوە، بەڵام لە ناوچە شارستانیەکاندا کە هێشتا هەندێ لە خەلکەکەی شارستانی نەبوون هەر ماوە، بەڵام ئەمیش لە دوو ژن زیاترنا. بەهۆی باری ئابوورییەوە لە لادێکاندایەك ژنباوە، رادەی هەوێ ساریشیان لە ٢%تێ ناپەرێت، چونکە خەڵکەکە لەوە ئەترسێ کە بکەوێتە ناو نارەحەتی خێزانی تێکەلاوەویاخود ئەو پەندەیان دێت بەخەیاڵدا کە ئەلێ (ئەوەی دوو ژن بهێنێ ئەبێتە دەرگاوان) یان (**پیاوی دوو ژنە جەرگی کون کونە**))) (١٩٨٠: ١٠٥).

لێ دیارە جڤاکا کوردەواری دناڤ تەخا ناڤنجی دا دوو ژنی مالخرابکرنە: ((**حەجی بڤێت مالا خوە ب دەستێ خوە خراب بکت بلا دۆ ژنا بینیت**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٠٠). بەلکو وەسا دبینن کا چاوا کەوگیرڤان هەردەم دل کون کونە، زەلامێ خودانێ دوو ژنان ژی هەردەم دل کون کونە: ((**زەلامێ ب دوو ژنان وەکی کەوگیری، دل کون کونە**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٦٠) و (عەلی، ٢٠٠٦: ٣٨). دەما کو زك و بن زکێن زەلامەکی بوونە هەڤرکێن ئێك، هندی زك بزاڤێ بکەت پیتر خۆشیێ بۆ خۆ چێکەت، و بن زك ژی بزاڤێ بکەت پتر ل زەوقێ گەرییا دێ خودانێ خۆ تۆشکەن ئاریشا: ((**زك و بن زك**[٥]**، بونە هەڤرك، خودان کرە تەرك!**)) ئانکو: (هەکە مرۆڤ لدویڤ هەردووا گەریا، ئەڤە مال ل مرۆڤی کاڤل بوو) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٦١). لەوما ژی گۆتینە: ((**خودانێ دوو ژنا، شویتك کەفتە بن گۆنا!**)) ئانکو: ئێدی دێ هند شەپرزە بیت، هەتا کو نەشێت خۆ ب سەروبەر ژی بکەتن.

٢.٢.٩. قەنجیێن جڤاکی:

و ئەگەر کورد قەنجییێ و مەردینی یێ ژ ئێکی ببینن، ژ بیرناکەن، هەردەم ئەوێقەنجییێ د ناڤ خەلکی و جڤاتان دا دبێژن ژ بۆ وێ قەنجییا وان دگەل کری، ...) (بایەزیدی، ٢٠٠٦: ٣٦).

بەلێ دەما ئەو قەنجییەکێ دگەل ئێکیبکەن، حەزناکەن کەس بەحسێ قەنجییا وان بکەن، یان نە رەوشتێ وان وێ قەنجییێ ل ناڤ ویچاڤێن وی بدەن یێ قەنجی دگەل کری، لێ گەلەك جار دبیت قەنجییێ دگەل هندەکان بکەن، لێ دویماهییێ ب خرابی بۆ بزڤریت، لەو دبێژن: ((**قەنجی ل جامێرێ کرمانجی . ناهێت**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٧٦)، لەوما ئەو وە هزردکەن کو دڤێت قەنجی ژ هەردوو لایان بیت ((**قەنجی ژ من و تە**)) (ئالیخان، ١٩٨٥: ٨٨). لەو دڤێتقەنجییێ دگەل وی کەسی بکەییێ لبەر چاڤ دبینیت، ((**قەنجییا بێ مەعریفەتی**

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

وەك نانێ ب ئاڤێ كەتى) يان (**قەنجییێ دگەل وی كەسی بكە یێ بێتە بەرچاڤ**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٨٠). لێ نە ژ رەوشتێ كوردانە كو قەنجیيا خۆ بكەنە منەت ل سەرێ بەرامبەر: (**قەنجییێ بكەو بەردە ل ئاڤێدا وندا نابت!**) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٢٧٤)، یان د گۆتنەك دی دا: ((**باشییێ بكە، ب ئاڤێدا بەردە**)) (ئالیخان، ١٩٨٥: ٦٨)، یان ((**قەنجییێ پاڤێ ب ئاڤێ دا بەرزە نابیت**)) (ئالیخان، ١٩٨٥: ٨٩).

٢. ٢. ١٠. زیرەكی و مێرانی:

(بایەزیدی) ل دوور زیرەكی و مێرخاسی و مێرانییا كوردان دبێژیت: (دەما كو دەنگێ دەفا شەڕی هات، دیتن كو شەڕ نێزیكی مالان بوو، ئێدی كەسەك د مالا خودا نامینن نە ژن و نە زەلام، نە سیار و نە پەیا، هەمی پێكڤە دچنە بەرهنگارییا هێرشكەران، دبیت ژن ژی وەكی زەلامی بهێتە بریندارکرن. وەكی كو شەڕەكێ وەسان ل سەر مالێن كوردان قەومی، ژن و مێر شەڕی دكەن، ئەگەر خو چەند هزار سوارێن دوژمنان ژی بێنە سەر چل پێنجی مالێن كوردان، دیسان بەرامبەری وان لاواز نابن و دبیت دوژمنی تەڕا بەڕا بكەن، لەوما ژی ئەڤ گۆتنا هە یا بەربەلاڤە كو (**شەڕێ كووپەكان . سا ل سەر دێلانە**) (٢٠٠٦: ١٨ – ١٩).

بەلكو مێرانی و زیرەكی د شەڕان دا ل نك كوردان وەل وان دكەتن كو: (د شەڕان دا هیڤییا وێ چەندێ دكەن، كو ئەگەر مرۆڤ ب فەرمانا خودێ بمریت، نەك بهێتە كوشتن، دێ بێژن مخابن خۆزی د شەڕیدا هاتبا كوشتن. و د شەڕان دا كورد شەرمێ ژ ئێك دوو دكەن، ئەگەر خۆ ددلێ خودا ژی جسارەتییا شەڕان نەبیت، هەلبەت ژ شەرما هەڤالان دێ شەڕی كەت تا بێتە كوشتن. كورد د شەڕاندا گازی ئێك دكەن و ناڤان ل ئێك دوو ددەن، ئەگەر ئێك ژ شەڕی رەڤی، پاشی ئێدی وی قەدر نامینیت و ژن و مێر دێ تفكەنێ، و دناڤ جڤاتا گۆندی دا دێ قەهوێ ژ بنێ فنجانی دەنە وی كەسی، و خۆ بۆ دەمەكی ژنا وی ژی دگەل وی نا ئاخڤیت، لەوما داكو ئەو وەك كەسەك رەزیل نەبیت دناڤ خەلكی دا ئەو ژ شەڕان نا رەڤن ئەگەر خۆ بهێنە كوشتن ژی) (بایەزیدی، ٢٠٠٦: ٣٠ – ٣١).

دەست داهێلان یان خۆ چەماندن بۆ دوژمنان یان كەسێن نە ژ هەژی ژ وان دیاردانە یێن جڤاكێ مە پێ نەخۆش، لەو ل نك وان: ((**بلا شێر پشتا مرۆڤی بشكێنیت نە رویڤی دەڤێ مرۆڤی بالیسیت!**) یان (**بلا مرنا ل رێكا ژیانا تازەدابت، نە ژیانا ل ناڤ عویرگویشێ كەرێ مرار دابت!**) یان (**بلا مرۆڤ دیكێ رۆژەكێ بت نە مریشكا سێ صالا بت!**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٥٢ و ٥٤ و ٢٣). بەلكو قەت ئەو ناخوازن هیڤییا ژ دوژمنی بكەن، بەلكو لبەر سینگێ وی ب مێرانی راوەستن: ((**دوژمنی پێنەڤێت هویڤی، هەر چویڤە دەرمانێ چویڤی!**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٤٨).بەلكو ل نك تاكێ كورد، هەكەر شێر وی بخۆن، باشترە رویڤی وی نێچیر بكەن:((**بلا ئەز خوارنا شێرابم، نەكو نێچیرا رویڤیابم!**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٢٢). بەلكو مرن بۆ وان خۆشترە ژ بن زولما دوژمنان: ((**بلا مرۆڤێ مری بیت، نەكو دبن زولما دۆژمنی بیت**))

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

(عەلی، ٢٠٠٦: ٢٣). هەتا كو تاكێ كورد پێخۆشە ب خەنجەرا بهێتە بریندارکرن، نەك ئاخفتنێن كرێت و سڤك بێژنی: ((**ساخ دبیت شوینێت خەنجەرا، بەلێ ساخ نابن شوینێت خەبەرا**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٢٣). لەوما ژی نانێ مێران ل هەر جهەكی یێ بێ منەتە و كەس ل سەر ناكەت مننەت: ((**نانێ مێرا یێ بێ مننەتە**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ١٠٦).

٢. ٢. ١١. فێلبازی:

كەسێ فێلباز و حیلەكەر بیت، دناڤ جڤاكی دا، كەسایەتیا خۆ ژ دەست ددەت، چو بهایێ خۆ نینە، بەلكو ل نك هەر تاكە كەسەكی،یێ بێ بها و سڤكە و چو سەنگا خۆ نینە،و سەرێ وی هەردەم یێ شۆرە: ((**خودانێ حیلێ، سەرێ وی هەمی دەما یێ شۆرە**)) (ئەرەدنی، ٢٠١٣: ٤٧/١)، و كەسێ فێلباز چ ب گۆتنیان ب كریار فێلبازیێ بكەت، هەر ئێكە: ((**حیلە حیلەیە، چ تۆ ب دەڤی بكەیییان ب كریار**)) (ئەرەدنی، ٤٦/٢٠١٣:١)، تنێ ئەوێ فێلبازییا دكەت، دێ گورێ خۆ تەنگ كەت: ((**گەر تە حیلەكر، تە قەبر تەنگ كر**)) (ئەرەدنی، ٤٧/٢٠١٣:١)، و بلا خودانێ فێلبازییا باش بزانیت، هەكەر وی فێلبازی ل ئێكی كرن، ئێك ژی دێ ل وی كەتن: ((**یێ حیلێ ل ئێكی بكەت، ئێك دێ ل وی كەت**)) (ئەرەدنی، ٤٧/٢٠١٣:١)، و بلا باش فێلباز بزانیت، دەما ئەو فێلبازیێ ل ئێك دكەت، ئەو ل خۆ كر: ((**هەكە تە حیلە ل ئێكی كر، ئەو تە ل خۆ كر**)) (ئەرەدنی، ٤٧/٢٠١٣:١)، و یا باش ئەو فێلبازییا ل هەڤالان نەكەت، نەكە دێ دویماهییێ مینیت دەست ڤالا: ((**حیلێ نەكە ل هەڤالا، دا نەمینییە دەست ڤالا**)) (ئەرەدنی، ٤٦/٢٠١٣:١)، چونكە كەسێ فێلباز وەكە رویڤییان، تنێ كارێ وان فێلبازی نە ل هەر تاكەكی، وەكە وان ژنێن ب شەڤێ ب فێل و فندێن خۆحەفت خەسیا د خەندقینن، بەلێ ب رۆژێ ژی ژ بەق بەقا كولندی دترسیت!!: ((**ب شەڤێ حەفت خەسیا د خەندقینیت، ب رۆژێ ژ بەق بەقا كولندی دترسیت!!**)) (نەقشەبەندی، ١٩٨٦: ٦٥)، یان دێ بێژن: فلانە كەس دێ مرۆڤی بەتە سەر ئاڤێ و ئاڤێ نادەت مرۆڤی، هندییێ حیلەتو و فێلبازە: ((**برە سەر ئاڤێ ئاڤ نەدایێ**)) (ئاڤدەل و سەرنی، ٢٠٠٥: ٧٠)، ئەوێن فێلبازییا ل خەلكی دكەن، دێ بێژن: ((**كولاڤەكێ كریە سەری**)) (ئاڤدەل و سەرنی، ٢٠٠٥:١٦٨)، ئانكو ب فێلبازییێن خۆیێ خاپاندی و د سەردا بری، دەما كو خەسویێ سەڤییا تری برییە سەرێ مەزەلێ و مەزەل كوتنە كری ب هەرییێ، داكو بویكا وێ (پەرێ) تری نەخۆت، لێ دەما (پەرێ) ژی، كەر ئینایی، لێ سویار بوویی و برییە سەرێ مەزەلێ، هەتا بو خۆ تری ژ سەڤییێ ئینایە دەر! ل وی دەمێ ئێڤاری خەسوی هاتییە مال، و شوین دەوسێن كەری، ل ناڤ خانی دیتن، زانی ئەڤە ژ فێلێن (پەرێ) نە، لەوما گۆت: ((**شوین پێن كەرێ نە... بەلێ حنێرێن پەرێ نە!!**)) (ئاڤدەل و سەرنی، ٢٠٠٥:٢٤١)، و ئەو كەسێ مالەكی ب حیلە و حەوال و تەشقەلا ب دەستڤە بینیت، گومان تێدا نینە، دێ هەر زوی دێ چیت ژی: ((**مالێ ب ترێ هاتی،**

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

دێ ب فسێ چیت)) (یاسین، ٢٠٠٦: ١٥٥)، مرۆڤێن فێلباز چو جار تێر ناخۆن،یان تنێ فراڤینەکێ دخۆن: ((**حیلەکەر چ جارا تێر نا خۆن/خۆت**) یان (**حیلەکەر بتنێ فراڤینەکێ دخۆت**)) (ئەرەدنی، ١:٢٠١٣/٤٦)، تنێ فێلبازی بۆ دەمێن شەڕان باشە دگەل دوژمنان: ((**بتنێ فێلبازی، د شەڕاندا باشە**)) (ئەرەدنی، ١:٢٠١٣/٤٦).وەسا خۆیایە کو د ئیسلامێ ژی دا، فێلبازی د شەڕان دا دورستکرییە، هەر وەك (واقدی) دبێژیت:((ذكر الواقدي أن أول ما قال النبي صلى الله عليه وسلم "الحرب خدعة" في غزوة الخندق))(https://islamweb.net/ar/library/index).

٢. ٢. ١٢. شەرمینی:

وەکویا خۆیا ئێك ژ سەخلەتێن هەرە باش و گرنگ، و تایەك ژ حەفتێ و تشتەك تایێن باوەرییا دینی، شەرمە، هەر وەك د گۆتنەکا پێغەمبەری (س) دا هاتی: ((ژ ئەبی هورەیرە (خ) گۆت: پێغەمبەرێ خودی (س) گۆت: باوەری حەفتێ و تشتەك یان شێست و تشتەك پشکە،یا ژ هەمییان چێتر گۆتنا: چو پەرستیێت دورست و هەژی نینن خودێ نەبیت، و یا ژ هەمییان کێمتر، راکرنا ئەزیەتێیە ژ رێکێ، و شەرم پشکەکە ژ باوەرییێ)) (متفق علیە)) (نەوەوی، ٢٠٠٧: ٢٩٧).

جڤاکا کوردەواری ژی هند گرنگی ب شەرمێ دایە، لێیا باش ئەوە شەرم ل نك ژنێ پیتر هەبیت ژ زەلامی، لەوما گۆتینە: ((**ژنا شەرمین ب شارەکی، مێرێ شەرمین ب کارەکی**) یان (**ژنا شەرمین ب شارەکی، مێرێ شەرمین ب کابەکی**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٦٢)، هەتا وەسا هزردکەن، کو ژنا بێ شەرم، وەکو گرارا بێ خوێیە، تام تێدا نینە: ((**ژنا بێ حەیا وەك گرارا بێ خوێیە**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٢١٧)، بەلێ دڤێت ئەڤ شەرمە نە گەهیتە وی رادێ کو: ((**پسمامێ ژ دۆتمامێ شەرم کر، مال ما بێ زارۆك**)) (نەقشەبەندی، ١٩٨٦: ٧١) یان (**دوتمامێ شەرم ژ پسمامی کر، ئینا عەیال ساڤا کر**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٤٩)، هەتا بەحسا وێ چەندێ ب شەرمێڤە گرێدایە، ئەوێ رەز و بیستانێ خۆ پێژان دکەت، و خەلك خۆ ژێ ددەنە پاش، نە ژ پێژانی خۆ ددەنە پاش، بەلکو شەرمێ ژ خودانی دکەن، نەك پێژانی: ((**شەرما پەرژانییا خودانییە**)) (ئالیخان، ١٩٨٥: ٨٦)، و دگۆتنەك دی دا هۆسان پەسنا هەر ئێك ژ: (شەرم، عەیب و ناموس) کرییە: ((**شەرم شەمایە، عەیب عەبایە، نامیس شەکر و چایە**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٧٤)، هەمی دەما شەرم نەیاباشە، چونکە هندەك جار دێ: ((**شەرم مالا مرۆڤی خراب دکەت**)) (ئەرەدنی، ١:٢٠١٣/٨٨)، چونکە هندی مرۆڤێ شەرمینە، دبیت: ((**گەر تۆ شەرمینی، خۆشیێ نابینی**)) (ئەرەدنی، ١:٢٠١٣/٨٨)، د جڤاکا کوردەواری دا، وەسا هاتییە زانیین، کو هندیکە شەرمە رهەکە . قەیدکەکە . ل ناڤ چاڤێن مرۆڤی ((**شەرم رهەکە ل ناڤ چاڤا، هەکەر بسدا (بزدا) شەرم نامینیت**)) (ئەرەدنی، ١:٢٠١٣/٨٨)، لەوما دەما کەسەك شەرمێ دهاڤێت، دێ بێژن: ((**قەیدکا ناڤچاڤایا بزدیایی!**))، ئانکو شەرم نەمایە ل دەڤ وی/وێ کەسی/کەسێ، نەخاسمە ئەڤ گۆتنە پیتر بۆ هندەك ژنان دهێتە گۆتن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢. ٢. ١٣. ئازادی:

گومان د وێ چەندێ دا نینە، هەر گیاندارەك دخوازیت،یێ سەربەست و ئازادبیت، بێیی ب قەید و زنجیرا بهێتە گرێدان، لەوما مرۆڤ وەك هەر گیاندارەكی هەردەم خواستییە، مرۆڤەكێ ئازاد و سەربەست بیت، دناڤ ئاخا وەلاتێ خودا، لەوما ل نك جڤاكا كوردەواری، هەكەر مرۆڤێ مری بیت، باشترە كو د بن زۆلما زالمەكی دا بیت: ((**بلا مرۆڤێ مری بیت، نەكو دبن زۆلما دوژمنی بیت**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٢٣)، بەلێ هەكەر ل سەر ئاخا خۆ بهێتە كوشتن ل نك وی گەلەك باشترە، ژ ئێخسیری و بەنداتییا دوژمنی: ((**ببە كوشتییێ وارێ خۆ نەبە گرتییێ نەیارێ خۆ**)) (گولی، ١٩٩٩: ٤٦)، و هەكە ئەو شڤانێ سەربەستێ بیت، بۆ وی گەلەك خۆشترە ژ ئاغاتییا بندەستێ: ((**ببە شڤانێ سەربەستییێ نەبە ئاغایێ بن دەستییێ**)) (عەلی، ٢٠٠٦: ٤٦)، و هەكەر ب دەڤێ شێرا بهێتە خوارن، ئەو سەرفەرازترە ژ كو رویڤی وی بخۆن: ((**بلا ئەز خوارنا شێرا بم، نەكو نێچیرا رویڤیا بم**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٢٢).

٢. ٢. ١٤. ئەمانەت:

ددیتنا ئیسلامێ دا، تشتێ هەرە مەزن ئەمانەتە، هەر وەكی د قورئانێ دا هاتییە: {إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا} (٣٣: ٧٢). ئانكو: (ب راستی مە ئەمانەت، دانا بەر ئەرد و ئەسمان و چیایان نەڤیان راكەن و ژێ ترسیان، و مرۆڤی هەلگرت، ب راستی ئەو یێ ستەمكار بوو و یێ نەزان بوو) (سگێری، ٢٠٠٢: ٤٢٧)، و نەپارستنا ئەمانەتی گەلەك تشتەك مەزنە ل نك موسلمانان، بەلكو ژ سەخلەتێن مرۆڤێ دووروی نە: ((و ژ ئەبی هورەیرەی (خ) گۆت: پێغەمبەری (س) گۆت: نیشانا دووروی سێنە، ...، و هەكە باوەری پێ هاتە ئینان خیانەتكر) (متفق علیه)) (نەوەوی، ٢٠٠٧: ١١١)، و دبیت بابەتێ ئەمانەتی، مە گەلەك نموونە ژ گۆتنێن مەزنان لسەر نەبن، لێ هەر چاوابیت، وەك بهایەكێ جڤاكی، دبینن، هندیكە ئەمانەتە، ددیتنا جڤاكێ مەدا ئەوژی ب چاڤەكێ مەزن دنێڕنە ئەمانەتی، وەكی ئایەتێ ئاماژە ب ئەمانەتی كری، و ل نك وان وەكی هەلامەتەكییە، كا چاوا هەلامەت نیشانا ترسێیە بۆ گیانەوەران، ژێ دترسن، وەسا جڤاكا مەژی ئەمانەتی وەك هێمایێ هەلامەتی ب تشتەك گەلەك ترس دزانن: ((**ئەمانەت هەلامەت!**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ١٥)، و ب چاڤێ رەخنێ ل وی مەلایی نێرانە، دەما كو كچك چوویە دەڤ ژ بۆ خواندنێ، و مەلا بخۆ هێمایێ باوەری و ئەمانەتی نە، لێ چاوا كچك دەست ب خواندنا قورئانێ دكەت، لێ بەلێ هەر هزرا مەلایی لسەر دوخینا وێ بیت: ((**چاڤێ كچكێ ل یاسینێ، چاڤێ مەلای ل دوخینێ**)) (گولی، ١٩٩٩: ٤٠).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

٢. ٢. ١٥. دلنەرمی و هەستیایەتی:

رەنگە دلنەرمی و هەستێن مرۆڤایەتی، ئێك ژ سەخلەتێن هەرە باشێن هەر مرۆڤەكی بن، و كا چاوان خودێ پەسنا پێغەمبەرێ مە موحەمەدی (س) وەسا كرییە، هەكەر تۆ كەسەكێ دلڕەق بایە، كەس نەدما ل دوورێن تە: (فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ)(٣: ١٥٩). ئانكو: ((هەی موحەمەد) ژ بەر وێ دلۆڤانییا خودێ ب تە بری تو بۆ وان نەرم كری، هەكە تو مرۆڤەكێ هشكێ دلڕەق بایی دا ژ دۆرێت تە ڤەرەڤن...) (سگێری، ٢٠٠٢: ٧١). كو ئەڤ هەستێ دلنەرمییێ ژ سەخلەتێن مرۆڤێن موسلمانە، جڤاكا مەژی پشكەكە ژ جڤاكا موسلمانان، لەوما رێچا پێغەمبەری (س) گرتینە بەر، و حەتا دگەل دوژمن و نەیاران ژی دلۆڤانییێ دكەن، وەكو (بایەزیدی) بەحسدكەتن: ((عادەتێ ئەكرادانن د شەڕیدا وەكو مرۆڤەك ژ هەسپی كەت و ئەسیر بوو، ئێدی مومكین نینە، ئەوی نا كوژن...)) (٢٠٠٦: ١٥)، و ل نك كوردان ئاخفتنا خۆش و نەرم ب بهارا دلان پەسنكرینە: ((**گۆتنا خوەش بهارا دلانە**))(گولی، ١٩٩٩: ٨٤)، لەوما هەردەم ئەو دزانن، كو: ((**ئاخفتنا خوەش و نەخوەش ژ دەڤەكیدەردكەڤن**)) (شیلانی، ٢٠٠٧: ٦)، و هەكەر تە بڤێت تو ماری ژ كونێ بینییە دەر دڤێت ب ئاخفتنا خۆش و نەرم بینییە دەر: ((**ب ئاخفتنا خۆش، مار ژ كونێ تێنە دەر**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٢١)، و هەر كەس دزانیت، كو ئاسن ب ساری ناچەمیێت، بەلكو ب گەرمكرن و نەرمكرنا وی دێ چەمیێت: ((**ئاسن ب ساری ناچەمیت**)) (ئاڤدەل و شەوكەت، ٢٠٠٥: ٢١)، ئەو كەسێ ب ئاخفتێن كرێت و نەجوان و رەق دگەل خەلكی باخڤیت، گۆتنێ وی بێ رامان و بێ تۆرەیی دزانن: ((**ئاخفتنا بێ خوێ**)) (شیلانی، ٢٠٠٧: ٦)، هەتا هەكەر تە كەسەك بۆ مێهڤانداری و نان خوارنێ ژی نە حەواند، پێتڤییە لسەر تە، ب زمانەكێ جوان و نەرم وەكە نانێ گەنمی كا چاوا یێ نەرمە وەسا دگەل دا باخڤی: ((**ئان نان گەنم، ئان خەبەر گەنم**)) (ئالیخان، ١٩٨٦: ٥٩).

ئەنجام:

١. گەلەك ژ رۆژهەلاتنناسان ل سەر بهایێن جڤاكی یێن مللەتێ كورد نڤیساینە و ڤەكۆلاینە، و پرانییا وان ژی بشێوێ ئەرێنی و نەرێنی بەحسێ بهایێن جڤاكی یێن كوردان كرینە، لێ یێن ب ئەرێنی بەحسكرین پیترن ژ یێن ب نەرێنی بەحسكرین.

٢. مللەتێ كورد گرنگییەكا گەلەك باش دایە بهایێن جڤاكی، چونكە مللەت ببهایێن جڤاكی پێش دكەڤن و دمیننە ئاڤا و سەنگا خۆ دناڤ مللەتان دا هەیە.

٣. كارتێكرنا ئایینێ ئیسلامێ ل سەر بهایێن جڤاكی دناڤ مللەتێ كورد دا هەیە، لێ هندەك جار كارتێكرنێن جڤاكی ژ لایێ هۆزایەتی، تەخایەتی، رەوشت و تیتالان ڤە زالبووینەل سەر بهایێن ئایینی.

٤. گۆتنێن مەزنان یێن ئەرینی و نەرینی ل دوور بهایێن جڤاکی هاتینە ڤەهاندن، لەوما دێ گەلەك گۆتنان بینین هەڤدژی ئێك ل دوور هەمان بابەت هاتینە ڤەگێڕان، لێ ڕێژا پیتر یا وان گۆتنان لایێ ئەرێنی بخۆڤەگرتینە.

٥. ڤەکۆلین ل دوور بابەتێن بهایێن جڤاکی یێن کوردان پێتڤی ب ڤەکۆلینێن هویر و زانستی هەیە، کو چەندین نامەیێن ماستەر و دکتورایێ ل سەر بهێنە نڤیسین.

لیستا ژێدەران:

١ -پەرتووك:

أ- پەرتووك ب زمانێ کوردی:

١- بایەزیدی، مەلا مەحموود(١٧٩٩ – ١٨٦٧ز) (٢٠٠٦)، پەرتووکا عادات و رسوماتنامەئێ ئەکرادیە، رەشید فندی ڤەگۆهاستییە رێنڤیسا نوی و وەرگێڕایە سەر زمانێ عەرەبی، چاپا ئێکێ، دهۆك، دەزگەهێ سپیرێز یێ چاپ و وەشانێ.

١٠- عەلی، عائیشە محەمەد (٢٠٠٦)، گۆتن و جڤاك، چاپا ئێکێ، هەولێر، دەزگەهێ ئاراس یێ چاپ و وەشانێ.

١٧- ئامێدی، رێکێش (٢٠١٩)، فەرهەنگا گوتنێت مەزنا، چاپا ئێکێ، دهۆك.

١٨- ئەرەدنی، مستەفا عەبدولرەحمان یونس(٢٠١٣)، سەرۆکانی، بەرگێ ئێکێ، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن ئەنیسیتیتویا کەلەپوورێ کوردی – دهۆك.

٨- سگێری، ئیسماعیل (٢٠٠٨)، تەفسیرا ژیان، چاپا سێیێ، بەغدا.

٣- بووا، توما (١٩٨٠)، ژیانی کوردەواری، ئاواز زەنگەنە لە فەرەنسیەوە کردوویەتی بە عەرەبی، حمە سعید حمە کریم کردوویەتی بە کوردی، چاپا ئێکێ، سلێمانی.

٤- جەعفەر، حەجی (١٩٨٦)، گۆتنێت مەزنان ل دەڤەرا بەهدینان، چاپا ئێکێ، بەغدا.

٥- جەلیل؛ ئوردیخان و جەلیلێ (٢٠٠٩)، زارگۆتنا کوردا، و: پ. بەدرخان سندی، ئەنیستیتویا کەلەپوورێ کوردی –دهۆك.

٦- دێرشەوی، مەلا مەحموود (٢٠٠٠)، مشتاخا چیا ژ گۆتنێن پێشیا، چاپا دوویێ، هەولێر.

٧- رەسووڵ، د. عیزەدین مستەفا (١٩٧٩)، لێکۆلینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپا دوویێ، زانکۆیی سلێمانی، سلێمانی.

٨- سەجادی، عەلائەدین (٢٠١٧)، مێژوویی ئەدەبی کوردی، چاپی دووەم، ئیران – سنە، دار أنتشارات کردستان.

٩- شارەزا، کەریم (١٩٧٦)، پەندی پێشینان لە شیعری کوردیدا، چاپا ئێکێ، بەغدا، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد.

١٠- شیلانی، سید طه سید علی (٢٠٠٧)، مێرگا پەندا، چاپا ئێکێ، زاخۆ.

١١- قەرەنی، د.ئەحمەد (٢٠١٩)، گۆتنێن پێشینان دناڤبەرا چاندا جڤاکی و پەروەردەیا خێزانێ دا، چاپا ئێکێ، هەولێر.

١٢- کوردۆییێڤ، پ. قەناتێ کوردۆ (١٩٧٦)، کۆمەڵە تێکستی فۆلکلۆری کوردی، ڤ: شوکور مستەفا و ئەنوەر قادر محەمەد، چاپا ئێکێ، بەغدا، کۆڕی زانیاری کورد.

١٣- گولی، مەسعود خالد (١٩٩٩)، نەخشێ ل بەرا، چاپا ئێکێ، دهۆك.

١٤- مازی، چیا (٢٠٠٦)، فەرهەنگا گۆتنێن پێشییان، ڤەگۆهاستن: ئەڤراز حسێن، چاپا ئێکێ، دهۆك، دەزگەهێ سپیرێز یێ چاپ و وەشانێ.

١٥- مەیجەرنۆئێل (١٩٨٤)، یادداشتەکانی مەیجەرنوئێل لە کوردستان، و: حسین احمد جاف و حسین عثمان نێرکسەجاڕی، چاپا ئێکێ، بەغدا.
١٦- مینۆرسکی (١٩٨٤)، کورد، د.مارف خەزنەدار کردوویەتی بەعەرەبی، حمە سعید کریم کردوویەتی بە کوردی، چاپی یەکەم، هەولێر.
١٧- نەقشەبەندی، سەرفەراز عەلی (١٩٨٦)، دلێنی، چاپا ئێکێ، بەغدا.
١٨- نەوەوی، یەحیایێ کوڕێ شەرەفی (٢٠٠٧)، مێرگا کیرهاتی و راستکاران، و: ئیسماعیل سگێری، چاپا ئێکێ، بەغدا.
١٩- یاسین، وەهبیا محەمەد سەعید(کومکرن) (٢٠٠٦)، گۆتنێت پێشینان ل دەڤەرا بادینان،مەسعود محەمەد سەعید یاسین (بەرهەڤکرن). چاپا ئێکێ، دهۆک.
٢٠- ئاڤدەل، شەوکەت (کومکرن)، سەرنی، مەسعود (شرۆڤەکرن) (٢٠٠٥)، گولواز (کۆمەلە چیرۆکێن فولکلورینە)، چاپا ئێکێ، هەولێر.
٢١- ئالیخان، پێزان (١٩٨٥)، دومراری ژ گەنجینا فولکلۆرێ کوردی، بەرگێ ئێکێ، چاپا ئێکێ، هەولێر، ئەمیندارایا گشتییا رۆشنبیری و لاوان.

ب- پەرتووك ب زمانێ عەرەبی:
١٩- القرآن الكريم.
٢٠- بروينسن، مارتن فان (٢٠٠٧)، ألآغا والشيخ والدولة، ترجمه: أمجد حسين، الطبعةآلأولى، (بغداد – أربيل – بيروت)، معهد الدراسات الاستراتيجية.
٢١-السندي، الدكتور بدرخان (٢٠٠٧)، المجتمع الكردي فى المنظور ألإستشراقى، الطبعةألأولى، دهوك، دار سبيريز للطباعة والنشر.
٢٢-السندي، الدكتور بدرخان (١٩٨٩)، الحكمة الكردية،الطبعةآلأولى، بغداد.
٢٣- عمارة، عبدالله سليم (٢٠١٥)، القيم ألأجتماعية في ألأمثال الشعبية الإماراتية، الطبعةألأولى، السودان،مركز حمدان بن محمد لأحياء التراث.
٢٤- المايى، أنور (١٩٩٩)، ألأكراد فى بهدينان، الطبعة الثانية، دهوك.
٢٥- مينتيشاشفيلى، أ.م (٢٠٢٠)، ألأكراد، ت: منير حوج، الطبعةآلأولى، سورية – دمشق، دار التنوع الثقافي.
٢٦- نيكيتين، باسيل (٢٠٠٨)، الكرد، تقديم: لويس ماسينيون، ترجمة: د. نورى طالباني، الطبعةألأولى، دهوك، دار سبيريز للطباعة والنشر.
٢٧- ويگرام، دەبليو. أى، و إدگار. تى. أى (٢٠٠١)، مهد البشرية (الحياة فى كردستان)، ت: جرجيس فتح الله، الطبعة الثالثة، أربيل،دار ئاراس للطباعة والنشر.

٢ – نامەیێن ئەکادیمی:
٢٨- السيد، إبراهيم السيد أحمد(٢٠٠٥)، البناء القيمي وعلاقته بالتنشئة الإجتماعية والدافعية للإنجاز، جامعة الزقازيق، معهد البحوث والدراسات ألآسيوية، قسم العلوم الاجتماعية.
٢٩- ثابت، خولة (٢٠١٥ – ٢٠١٦)، مصادر القيم فى الفكر ألإسلامي – عابد الجابرى – نموذجا، الجمهورية الجزائرية الديمقراطية الشعبية، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، جامعة محمد بوضياف المسيلة، كلية العلوم الإنسانية الإجتماعية، قسم الفلسفة.
٣ – کۆڤار:
٣٠- السلمي، أحلام عتيق مغلي (٢٠١٩)، مفهوم القيم وأهميتها فى العمليةالتربوية وتطبيقاتها السلوكية من منظور إسلامي*مجلة العلوم التربوية والنفسية*، العدد الثانى – المجلد الثالث، يناير.
٣١- بكوش، أ. الجموعيمؤمن (٢٠١٤)، القيم ألإجتماعية، مقارنة نفسية – أجتماعية، *مجلة الدراسات والبحوثألإجتماعية*، جامعة الوادي، العدد (٨) سبتمبر.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

پەراویز:

١. (میجەرنۆئێلێ ئنگلیز: ئەفسەرەکێ زیرەك و چالاك و شارەزا و رەحەت بوو، فارسی ب باشی دزانی، ژ بۆ بارێ دەروونییێن گەلێن رۆژهەلاتی هنارتبوو وان دەڤەران، ل دەستپێکێ نۆئێل لناڤ هۆزا بەختیاری ل ئیرانێ و ل وێرێ کاردکر، خودانێ بەرهەمەکییە ل دوور کوردان بناڤێ (یادداشتەکانی مەیجەرنوئێل لە کوردستان)، ژ لایێ: (حسێن ئەحمەد جاف و حسێن عۆسمان نێرکسەجاری) هاتییە وەرگێران بۆ سەر زمانێ کوردی (کرمانجییا خوارێ – سۆرانی)، ل ساڵا ١٩٨٤ ل بەغدا هاتییە چاپکرن.

٢. سەرەدانا مالپەری پێنج شەمبی، رێکەفتی (٢٠٢١/٢/٢٥)، دەمژمێر (١١:١٥). ئیمامێ (ئەلبانی) وەك فەرموودا پێغەمبەری لاواز (ضعیف) دکەت (السلسلة الضعیفه/ ٨)، و لیژنا بەردەواما فەتوا ژی دبێژیت: (ئەڤ فەرموودە ژ پێغەمبەری نە هاتییە وەرگرتن/ المجموعة الثانية – ٣/٢٩٦).

٣. دبیت گۆتنا (بووا)یی نە راست بیت، کو ئەگەرێ بەردانێ بزڤریت بۆ نەبوونا زارۆکان، چونکە د پیترییا جڤاکێ مەدا بەردان یا کێمە، لەو دبیت ژنا دوویێ بینیت، لێ یا ئێکێ بەرنادەت .

٤. إسلام ويبislamweb.net، ژمارا فەتوایێ (٥٨٨٧٥)، دیرۆکا بەلاڤکرنێ: (پێنج شەمبی، ١٥ رەجەبێ ١٤٣٢مش – ٢٠١١/٦/١٦ز)، دیرۆکا سەرەدانا مالپەرێ: پێنج شەمی ٢٠٢٠/١/٧.)

٥. مەبەست پێ: زك، ئانکو دەما کو کەسەك هەردەم ل خوارنێن خۆش بگەرییێت، و بن زك ژی، ئەندامێن نێرینە و مێیینە نە، هەکەر ئەوژی ل خۆشیا خۆیا تێرکرنا خرۆسکا خۆ یا سیکسی بوون، دێ خودانێ خۆ بەرەڤ ژ ناڤبرنێ بەن.

القيمالإجتماعية في الحكمة الكردية
(منطقة بهدينان كنموذج)

الملخص:

هذا البحث حول آراء بعض المستشرقين والباحثين حول بعض القيم الإجتماعية المنتشرة في أواسط المجتمع الكوردي منذ القدم، بعض تلك الآراء تحدثت بإجابية وبعضها بسلبية عن القيم الإجابية الإجتماعية الكوردية، وإننا حاولنا إجراء مقارنة تلك الآراء مع الحكمة الكوردية من الناحية الإجابية والسلبية، لأننا نحن أيضا لدیناالجانب الإجابي والسلبي للقيم في الأمثال، ومع ذلك حاولنا أن نتعض من القرآن والحديث النبوي والى أي مدى أثر الإسلام على تلك الجوانب الإجتماعية الكوردية، كذلك تأثير بعض العادات والتقاليد العشائرية والأقطاعية و الطبقية على هذه القيم بين الكورد، وإننا تطرقنا أيضا إلى مجموعة من هذه القيم في القسم الثاني من البحث وتطبيقها على الحكم والأمثال الكوردية، السائدة بين المجتع في منطقة بهدينان، ومن هذه القيم مثل: ((حفظ الأسرار، الكدح، الثأر، حب الصدق ونبذ الكذب، الطلاق والخطف، إكرام الضيف، الفاحشة، تعدد الزوجات، عمل الخير، الشجاعة والرجولة، الحياء، الحيل والخداع)، وختمناها بالنتيجة وقائمة المصادر.

الكلمات الدالة: *القيمالإجتماعية، المستشرقون، منطقة بهدينان، الآيات و الأحاديث، الأمثال الشعبية.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

Social values in proverbs
Research

Abstract:

This research is about some of the views of orientalists and researchers about some of the social values prevalent in the Kurdish society since ancient times، which carry with it the negative and positive sides of those opinions.

Through this research، we compared the opinions of these people (The orientalists and researchers) with the popular proverbs prevailing in the Kurdish society، especially in the Behdinan region with both negative and positive sides.

Through the inference of the Qur'anic texts and the honorable hadiths of the Prophet، we tried to identify the extent of the impact of the Islamic religion on those values.

Moreover، the impact of some tribal، class and feudal customs and traditions prevalent in the Kurdish society was mentioned on these values.

In this topic we also highlighted a set of values for this topic such as; Keeping secrets، toil، revenge, love of honesty and vilification of lies، divorce and kidnapping of women, hospitality، prostitution، polygamy، social solidarity, courage and manliness. At the end، the conclusions of the research and the sources that were used to make this work were indicated.

Keywords: *Social Values, Orientalists, Bahdinan Area, Verses and Prophet Speeghes، proverbs.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی